

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

**Закарпаття в умовах військово-революційних
потрясінь початку XX ст.**

Студентка групи СОІз-41
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Романюк Тетяна Іванівна

Керівник: доцент кафедри історії
України і методики викладання історії

Королько Андрій Зіновійович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Івано-Франківськ – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти військово-революційних потрясінь початку XX ст.	8
РОЗДІЛ 2. Етнополітична ситуація в краї у роки Першої світової війни	15
РОЗДІЛ 3. Зовнішні і внутрішні чинники проблем самовизначення Закарпаття у 1918–1919 рр.	30
РОЗДІЛ 4. Формування громадянської компетентності в учнів під час вивчення теми «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX ст.»	50
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Закарпаття, розташоване на заході України, було свідком військово-революційних потрясінь, які відбулися на початку ХХ ст. Цей період в історії регіону був складним та визначальним, оскільки Закарпаття відзначило вплив різних політичних, соціальних та етнічних сил.

Порівнюючи з іншими регіонами України, Закарпаття характеризується певними особливостями, що зумовлені: майже тисячолітнім перебуванням у складі різних держав, що спричинило значну політичну і культурну ізоляваність закарпатців від основних осередків українських етнічних територій; територія Закарпаття не була адміністративним суб'єктом до Першої світової війни (на відміну від Буковини). При цьому етнічна територія закарпатських українців постійно звужувалася, а для євреїв, німців, ромів, словаків, румунів та угорців сучасне Закарпаття є лише периферією їхнього колишнього ширшого ареалу; віддаленістю від основних національних (українських) центрів політичного і культурного розвитку. У зв'язку з цим воно дещо припізнилося з прилученням місцевого населення до етноконсолідуючих і національноконсолідуючих процесів; розвитком українських етноконсолідуючих і національновизвольних рухів у Закарпатті, який виявився лише на початку ХХ ст., що знайшло вираз у рішеннях всенародного конгресу у Хусті (21 січня 1919 р.) про входження краю до складу Соборної України та проголошенні регіональної української держави – Карпатської України в 1939 р.; д) масовим волевиявленням українців Закарпаття возз'єднатися з Україною навіть у складі колишнього Радянського Союзу.

Водночас, потрібно визнати, що поліетнічний склад населення Закарпаття зумовлений етногенетичними, культурними, колонізаційними, міграційними, асиміляційними процесами, що впродовж багатьох століть визначали його розвиток. Причому, етнонаціональна ситуація в краї залежала від двох визначальних чинників: від національної політики держав, до складу яких у той чи інший історичний період входило Закарпаття, та від міжетнічної взаємодії.

Об’єкт дипломної роботи – історико-географічний регіон Закарпаття як невід’ємна частина України та вивчення подій у цьому регіоні учнями закладу загальної середньої освіти.

Предмет дипломної роботи – етнополітична ситуація і особливості суспільно-політичного життя Закарпаття в умовах революційних потрясінь початку XX ст. та формування громадянської компетентності учнів на основі активних та інтерактивних методів навчання з вивчення цієї проблеми.

Мета дипломної роботи – проаналізувати суспільно-політичне життя Закарпаття в умовах Першої світової війни та української національної революції 1918–1919 рр. на території краю. Важливим аспектом мети дослідження є залучення активних та інтерактивних методів як необхідних компонентів під час формування громадянської компетентності в учнів з вивчення окресленої теми у закладі загальної середньої освіти.

Для реалізації мети необхідно виконати такі **завдання**:

- розкрити теоретичні аспекти військово-революційних потрясінь початку XX ст., які відбувалися на території Європи;
- простежити етнополітичну ситуацію в краї у роки Першої світової війни;
- охарактеризувати зовнішні і внутрішні чинники проблем самовизначення Закарпаття у 1918–1919 рр.;
- проаналізувати формування громадянської компетентності в учнів під час вивчення досліджуваної теми.

Хронологічні рамки дослідження становлять 1914–1919 рр. Нижню межу дослідження становить 1914 р. – початок Першої світової війни, що зумовили трансформацію суспільно-політичних процесів і спричинили падіння Австро-Угорської імперії, до складу якої входило Закарпаття. Верхня межа – 1919 р. – внаслідок поразки національно-визвольних змагань українців Закарпаття приєднання української етнічної території до складу Чехословаччини.

Географічні межі дипломної роботи, охоплюють частину теперішню Закарпатську область, до складу якої сьогодні входять Рахівський, Тячівський, Хустський, Ужгородський, Мукачівський і Берегівський райони. На початку

XX ст. ці етнічні українські землі входили до складу Братиславського намісництва угорської частини Австро-Угорської імперії.

Методологічну основу дипломної роботи складають принципи історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. У дослідженні використані історичний, логічний, порівняльний, проблемно-статистичний, метод індукції та дедукції.

Наукова новизна отриманих результатів дипломної зумовлена змістом і сукупністю поставлених завдань та шляхами їх розв'язання. У роботі:

вперше:

- з'ясовано вплив політики мадяризації на український національний рух краю і формування менталітету частини українського населення;

- встановлено, що упродовж перших десятиліть XX ст. містечка і села Закарпаття залишалися репродукторами збереження етнонаціональної, мовно-культурної та релігійної ідентичності українства краю;

- доведено, що етнічна ідентичність серед українців Закарпаття переважала над релігійною та регіональною (локальною, місцевою);

отримали подальший розвиток:

- вивчення на уроках історії діяльності українських народних рад в період національної революції на Закарпатті 1918–1919 рр.;

- перегляд на навчальних заняттях з учнями внутрішньої і зовнішньої політики угорського та чехословацького урядів по відношенню до Закарпаття Гуцульської Республіки, діяльності її комісій як складових виконавчої гілки влади державного утворення;

удосконалено:

- тезу, яку слід донести учням на уроках історії, що в умовах революційних потрясінь 1914–1919 рр. жителі Закарпаття прагнули до соборницького єднання з галицькими і наддніпрянськими українцями.

Практичне значення дипломної роботи полягає у тому, що фактологічний матеріал, основні положення і висновки роботи можуть бути використані: 1) при підготовці узагальнюючих праць з історії України, посібників і підручників,

науково-довідкових і енциклопедичних видань тощо; 2) в процесі розробки та викладання нормативних курсів з історії України у середніх і вищих навчальних закладах, при викладанні спеціальних курсів у вищій школі, присвячених українському національному рухові на Закарпатті; 3) при подальшому дослідженні українського національного руху та різних суспільно-політичних течій перших десятиліть XX ст.

Структура дипломної роботи визначається характером теми, поставленою метою і завданнями дипломної роботи. Її складовими частинами є вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел (53 найменування) та дев'яти додатки. Загальний обсяг роботи – 71 сторінка, основний обсяг – 57 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні аспекти військово-революційних потрясінь початку XX ст.

Термін «військово-революційні потрясіння» використовується для опису політичної ситуації, коли військові події і революційні процеси співіснують та взаємодіють одне з одним. Це може статися у вікні війни, конфлікту, повстання чи інших форм насильства, які супроводжуються розкладом політичної системи, соціально-економічними перетвореннями та масовими соціальними рухами.

Військово-революційні потрясіння можуть мати різні причини і сприйматися виключно суспільствами. Вони можуть бути результатом внутрішніх політичних конфліктів, зовнішнього втручання, незадоволеності населення або змін у геополітичному середовищі. Ці потрясіння можуть призвести до зміни правління, зриву звичайного порядку речей, створення нових політичних інституцій або територіальних кордонів.

Варто встановити, що військово-революційні потрясіння можуть мати значний вплив на суспільство, економіку та міжнародні відносини. Вони можуть призвести до людських жертв, економічної занепаду, масової міграції та інших негативних наслідків. У той же час вони також можуть створити умови для змін, розвитку і нових можливостей.

Термін «військово-революційні потрясіння» використовується в політичних науках, аналізі конфліктів та стратегічного планування для опису та розуміння складних ситуацій, де військовий та революційний процес в загальному [10, с. 124].

Українські науковці також вивчають і аналізують поняття військово-революційних потрясінь з урахуванням особливостей української політичної, соціальної та історичної ситуації. Вони розглядають це поняття з точки зору політичної науки, соціології, військової стратегії та інших галузей.

Українські науковці вивчають військово-революційні потрясіння на прикладі революційних подій в Україні, таких як Помаранчева революція 2004 р.

та Революція гідності (Євромайдан) 2013–2014 рр. Вони аналізують взаємозв'язки між масовими протестами, революційними змінами, військовими конфліктами та іншими політичними процесами.

Доцільно встановити, що в цих дослідженнях українські науковці враховують політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти, які впливають на розвиток військово-революційних потрясінь. Українські науковці активно досліджують історичні контексти військово-революційних потрясінь, враховуючи роль національної ідентичності, етнічних конфліктів, вплив зовнішніх акторів та інших факторів на формування та розвиток політичних криз.

Праці українських науковців щодо військово-революційних потрясінь містять важливий внесок у глобальне дослідження політичних конфліктів та революційних процесів [9, с. 204].

Доцільно зазначити, що військово-революційні потрясіння мають кілька особливостей, які варто отримати при їх аналізі: взаємозв'язок військових та революційних процесів; військові дії та революційні процеси взаємодіють та впливають один на одного. Війна може стати каталізатором революційних настроїв і прискорити зміни в суспільстві.

З іншого боку, революційні перетворення можуть мати великий вплив на військову стратегію, мобілізацію та поведінку військових сил. Військово-революційні потрясіння характеризуються значною нестабільністю та непередбачуваністю [13, с. 94].

Політична ситуація швидко змінюється, і можуть виникати непередбачені реакції, дії та соціальні рухи. Це створює складність при прогнозуванні та управлінні такими потрясіннями. Масовість та соціальний вплив: військово-революційні потрясіння часто супроводжуються масовими мобілізаціями, протестами, страйками та іншими формами соціальних рухів. Вони можуть залучати велику кількість людей і мати значний вплив на суспільство, економіку та політичну систему [16].

Комплексність конфлікту: військово-революційні потрясіння можуть включати як військові баталії, так і політичну боротьбу, економічні проблеми, соціальні розколи та інші складні взаємодії.

Військово-революційні потрясіння можуть містити у собі різні форми і види, залежно від конкретної ситуації та контексту. Деякі з найбільш розширених видів військово-революційних потрясінь включають:

1. Військові повстання. Це форма військово-революційних потрясінь, коли частини військових сил виступають проти своєї власної урядової влади або виступають проти панування чужої сили. Прикладом може бути військовий переворот або повстання проти авторитарного режиму.
2. Громадські рухи та повстання. Це форма військово-революційних потрясінь, коли громадянське населення активно виступає проти свого уряду або політичного режиму. Такі рухи можуть включати масові протести, страйки, демонстрації та інші форми ненасильницького опору. Прикладом є Революція гідності в Україні (Євромайдан) у 2013–2014 рр.
3. Військові конфлікти в контексті революції. Це форма військово-революційних потрясінь, коли збройні сили протистоять урядовим військам або іншим силам, що контролюють владу. Це може включати громадянські війни, воєнні конфлікти між військовими групами або повстання проти окупаційних сил. Прикладом у сьогоденні є війна в Сирії, де військові дії сполучаються з політичними перетвореннями.
4. Терористичні дії в контексті революції. Терористичні дії в контексті революції є ще одним видом військово-революційних потрясінь. Вони включають у себе насильницькі акти, спрямовані на досягнення політичних, соціальних або релігійних цілей у рамках революційного процесу [21, с. 161].

Доцільно проаналізувати дані види більш детально.

Військові повстання є одним із видів військово-революційних потрясінь. Вони забезпечують, коли частина військових сил виступає проти своєї власної урядової влади або виступає проти панування чужої сили. Такі повстання можуть

бути спрямовані на зміну політичного режиму, відстоювання прав людини, національну незалежність або інші соціальні та політичні цілі.

Військові повстання можуть мати різні форми і масштаби. Вони можуть бути внутрішніми, коли певна частина військових сил виступає проти свого власного уряду або командного штабу, або зовнішніми, коли військові формування підтримують місцеві повстанці або інші сили, що протистоять уряду. Такі повстання можуть бути організованими та координованими групами військових, які володіють певним рівнем військової підготовки та озброєнням. Вони можуть включати стратегічні дії, такі як захоплення важливих військових об'єктів або формування опори проти сил влади в загальному [25, с. 76].

Прикладом військових повстань є такі події, як Кубинська революція 1953–1959 рр., коли повстанці під керівництвом Фіделя Кастро та Че Гевари протистояли режиму диктатора Батіста, або Перська революція 1979 р., коли ісламські повстанці під керівництвом Аятолі Хомейні повалили шаха Резу Пахлеві.

Громадські рухи та повстання є ще одним видом військово-революційних потрясінь. Вони забезпечуються, коли громадянське населення виступає проти свого уряду або політичного режиму, а військові сили приєднуються активно до цього протесту або виступають на підтримку населення. Громадські рухи та повстання можуть мати різний мотив та ціль. Вони можуть бути спрямовані на зміну політичного лідера, демократизацію системи, боротьбу за права та свободи, соціальну справедливість чи інші соціальні та політичні проблеми.

У таких рухах громадське населення може використовувати інші форми протесту, включаючи масові протести, страйки, демонстрації, блокування доріг та інші форми ненасильницького опору.

Військові сили можуть приймати активну участь у таких рухах, підтримуючи громадський протест, захищаючи населення від насильства чи навіть виступаючи проти своєї власної влади [26, с. 54].

Прикладом громадських рухів та повстань є Революція гідності (Євромайдан) в Україні в 2013–2014 рр. У цьому русі громадське населення

виступило проти корупції, авторитарного режиму та виразило свою підтримку європейської інтеграції країни. Військові сили також виступили на захист мирних протестувальників та підтримали зміни в політичній системі.

Військові конфлікти в контексті революції є іншим видом військово-революційних потрясінь. Вони виринають тоді, коли збройні сили протистоять урядовим військам або іншим силам, що контролюють владу, у рамках революційного процесу. Цей вид військово-революційних потрясінь може бути спричинений бажанням повалити диктаторський режим, боротьбою за національну незалежність, соціальну справедливість чи іншими політичними та соціальними цілями [16].

У військових конфліктах у контексті революції можуть брати участь різні військові формування: повстанці, добровольчі батальйони, революційні армії тощо. Ці формування можуть вести активні військові операції, такі як бойові дії, блокування міст, захоплення стратегічних об'єктів або оборони території. Такі військові конфлікти можуть включати громадянські війни, коли різні угруповання військових країн борються за контроль або територію. Вони також можуть включати повстання проти окупаційних сил або бойові дії проти зовнішнього ворога.

Прикладом військових конфліктів у контексті революції є війна в Сирії, де створені різноманітні збройні групи та повстанці борються проти урядових військ та іноземних загарбників. Військові дії переплітаються з політичними перемогами.

Терористичні дії можуть бути здійснені окремими особами, групами або терористичними організаціями. Ці дії можуть включати підриви, замаху, напади на цивільних громадян, владні структури, військові об'єкти чи інфраструктуру. Терористичні дії в контексті революції можуть мати різні мотивації, такі як зміна політичного режиму, вибір національної або релігійної ідентичності, протистояння зовнішньому втручання або розширення революційного впливу.

Ці дії можуть виникати в контексті громадських рухів або повстань, де терористичні групи забезпечать насильство як засіб досягнення своїх політичних

чи ідеологічних цілей. Вони також можуть використовувати терористичні методи в рамках військових конфліктів, де терористичні організації спрямовують свої дії проти урядових сил, іноземних втручень або інших противників [18, с. 174].

Прикладом терористичних дій в контексті революції варто визначити терористичну діяльність Ісламської Держави в Іраку та Сирії, де терористична організація використовує насильство для контролю над територіями та інше.

Поняття «військово-революційні потрясіння» може мати різні інтерпретації та використовуватися в різних контекстах, що може призвести до проблеми в його визначенні. Оскільки це поняття не є стандартизованим або універсально визнаним, його трактування може варіюватися залежно від автора, дисципліни або країни [16].

Одна з можливих інтерпретацій «військово-революційних потрясінь» може описувати тимчасово, коли військові події чи конфлікти спричиняють значні політичні, соціальні та економічні зміни у суспільстві. Це може включати в себе повстання, революції, зміни урядів, перемогу нової ідеології тощо. Проте, конкретний зміст та обсяг цих потрясінь можуть розбігатися у залежності від конкретної ситуації.

Проблеми визначення поняття «військово-революційні потрясіння» також можуть виникати через суб'єктивність та політичну забарвленість терміна.

Доцільно встановити і те, що в різних політичних чи історичних контекстах поняття може використовуватися зі швидкими цілями або для нав'язування певної інтерпретації подій. Відповідно до цього, розуміння поняття «військово-революційні потрясіння» може бути проблематичним через явно чітке визначення, його політичну забарвленість та залежність від контексту.

Отже, поняття «військово-революційні потрясіння» є неоднозначним і може відрізнятися від інтерпретації в залежності від контексту, автора та цілей використання. В цілому воно описує час, коли військові події або конфлікти призводять до значних політичних, соціальних та економічних змін у суспільстві. Види військово-революційних потрясінь можуть варіюватися і залежати від конкретної ситуації. Проте, важливо зазначити, що сам термін «військово-

революційні потрясіння» може бути піддається політичній забарвленості та суб'єктивному тлумаченню. Різні автори та дослідники можуть використовувати цей термін з іншими цілями або для нав'язування певної інтерпретації подій.

РОЗДІЛ 2

Етнополітична ситуація в краї у роки Першої світової війни

«Матір'ю катастроф XX століття» небезпідставно називають Першу світову війну, що явила собою глибоку цивілізаційну кризу. Війна стала не тільки закономірним наслідком загострення суперечностей між європейськими державами, а й проявом їхньої внутрішньої кризи, у сфері міжнаціональних відносин зокрема. Гасла самовизначення народів у роки війни набули не просто популярності, а й відповідної конкретики, коли стало очевидним, що національно-визвольні рухи є силою, на яку мусить зважати влада поліетнічних держав.

На жаль, значна частина українців, а в їхньому числі і закарпатці, так і залишилися у статусі національних меншин, увійшовши внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії та повоєнного переділу світу до складу населення інших держав.

Надією поневолених народів стали загальновідомі «14 пунктів Вільсона» – американського президента, який у контексті Першої світової війни проголосив тезу, зміст якої полягав у тому, що кожен народ, великий чи малий, має сам, без приневолення вирішувати свій правосуб'єктний статус [46, с. 112–113]. Виступаючи в принципі проти дезінтеграції Австро-Угорської монархії, США водночас вимагали надання народам імперії «найвільнішої можливості автономного розвитку». Зазначимо при цьому, що йшлося в основному про південнослов'янські народи, поляків, чехів і словаків. Тобто про народи, які рішуче заявляли прагнення до самовизначення – чи то у статусі самостійних держав, чи повноцінних автономій, які б входили до складу федеративних утворень.

Що ж стосується карпатських українців, то до певного часу вони залишалися осторонь «патронату» як США, так і країн Антанти. На відміну від народів Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, національно-визвольні рухи в середовищі яких ішли по висхідній, карпатські українці, внаслідок їхнього

багатовікового перебування у становищі жорстоко пригнобленого народу та маловиразного потягу до національної емансипації, вступили у ХХ ст. без усталеної самоідентифікації. Більше того, як зазначав І. Лисяк-Рудницький, Карпатська Україна – один із тих відсталих районів Європи, населення яких ще й у нашому сторіччі (йдеться про ХХ ст. – *Т. Р.*) тривалий час не мало викристалізованої національної свідомості. Інший відомий дослідник О. Бочковський говорив про закарпатських русинів як про таких, що «історією і громадськістю забуті чи свідомо нехтувані, над якими офіційна політика проходить байдуже» [12, с. 8].

Доля карпатських українців стає ще більш очевидною, якщо зважити на той факт, що і українське питання загалом на початку війни не викликало політичної зацікавленості у країн Антанти. У 1915 р. молодий англійський історик А. Тойнбі писав: «Багато зневажених національностей здобули визнання впродовж війни, але приклад українців є найбільш вражаючим. Нація тридцяти мільйонів, а ми ніколи не чули її назву» [37, с. 29]. Відносно карпатських українців, то не тільки Захід не знав про них. Як пише дослідник історії Українських січових стрільців С. Ріпецький (на початку війни член управи товариства «Січових стрільців»), українці інших областей дуже мало знали про цю забуту частину України. Січові стрільці, частини яких у 1914 р. прийшли з Галичини боронити Закарпаття від наступаючої російської армії, відкрили для себе закарпатських українців «в положенні затурканого, нужденного, ніким не знаного гірського племені». Січовики, продовжує автор, «вперше зацпили тут основи національної свідомості» [35, с. 81–82].

Карпатські русини залишалися підневільним селянським народом, без жодних власних інституцій, окрім церкви. Дослідники історії Закарпаття майже одностайні в тому, що на початок Першої світової війни ще не склалися відповідні соціальні, етнополітичні, культурні та духовно-психологічні передумови для суспільної консолідації карпатських українців. Відсутність названих передумов зумовлювалася передусім причинами об'єктивного характеру [18, с. 177].

На відміну від своїх побратимів, що проживали в інших українських регіонах, карпатоукраїнці не мали державницької традиції, належного рівня соціальної стратифікації суспільства, впливових громадських організацій, надто ж своїх політичних партій. Отже, у русинів не було національно-державницької програми як об'єднуючого фактора. Чи не єдиним об'єднуючим чинником була уніатська (греко-католицька) церква, проте її роль в етнонаціональній консолідації українців Закарпаття з різних причин, не завжди від неї залежних, була далеко не однозначною, а то й деструктивною, про що далі буде сказано.

Слід зважати і на те, що населення Закарпаття було занадто строкатим. На невеликій за обсягом території поруч з русинами проживали угорці, словаки, євреї, румуни, німці, цигани та інші народності. За даними угорської статистики, на початок 1914 р. населення Закарпаття налічувало понад 848 тис. осіб, з них етнічних українців було лише близько 406 тис. [38, с. 7]. А на змішаних територіях, як зазначав М. Грушевський, український елемент слабне.

Перша світова війна порушила звичний неспішний ритм існування далекої від політичної та й будь-якої іншої помітної активності провінції. Тисячі русинів, мобілізованих до армії, не лише змінили звичний спосіб життя. Змін зазнала і їхня свідомість, на яку не могло не вплинути ознайомлення зі світоглядом представників інших, у тому числі слов'янських, народів Австро-Угорської імперії, що мали більш розвинуту національну самосвідомість та досвід політичного життя.

З перших днів війни Росія продемонструвала прагнення здобути симпатії українців – підданих Австро-Угорської імперії. Вже в серпні 1914 р. з'явилася «Відозва до слов'ян», яку підписав Головнокомандувач російської армії великий князь Микола. Відозва (у якій великий князь буквально звертався до «росіян Австро-Угорщини») містила заклик зустрічати російських воїнів як визволителів, щоб після перемоги російської зброї знайти своє місце «в лоні матері Росії» [36, с. 60].

Безпосередньою відповіддю Австро-Угорщини на російську відозву можна вважати наказ Вищого військового командування, підписаний ерцгерцогом

Фрідрихом, в якому говорилося, що супротивник з метою ослаблення об'єднаних австро-угорських та німецьких сил розповсюджує «Відозву до слов'ян», у якій закликає солдат до зради, а також, демонструючи вкрай негідну поведінку на окупованих ним слов'янських землях, «насмілюється заявляти про майбутнє визволення австрійських слов'ян». Наприкінці наказу було висловлене переконання, що, згадавши про «нашого старого доброго імператора» та своїх рідних, солдати обов'язково знайдуть відповідь на цей ворожий заклик [18, с. 179].

Для того, щоб солдати слов'янських національностей краще зрозуміли, чого від них очікує «старий добрий імператор», наказ Вищого військового командування навіть був перекладений на їхні рідні мови. Для ще кращої дохідливості їх попереджували про те, що причетність до обговорення або поширення «Відозви» прирівнюється до дезертирства чи здачі у полон. Щоб уникнути звинувачення у зраді, виявлені примірники «Відозви» потрібно було передавати командирам [18, с. 179].

Угорська королівська влада прагнула убезпечити своїх підданих – цього разу йдеться, насамперед, про українців – й від небажаних для неї віянь з-за океану. Так, з початком Першої світової війни на території Угорщини було заборонено розповсюдження «Американского Русского Вестника» – друкованого органу греко-католицького русинського об'єднання у США «Соединение». Безпосереднім приводом до заборони стала надрукована у цьому виданні стаття, у якій висловлювалося побажання, щоб у війні перемогли росіяни [18, с. 180].

Отже, з початком війни угорська влада посилила асиміляційний тиск на карпатських українців, небезпідставно вважаючи їх проросійськи налаштованими. Як вважають автори «Нарисів історії Закарпаття», з початком війни, коли «державна угорська система розгорнула шалену шовіністичну пропаганду», особлива увага влади була спрямована саме на цей регіон, як такий, для якого притаманні були «сильні проросійські настрої». Від нього ж очікували і особливо сильних проявів незадоволення. «Преса Угорщини, йдеться далі у зазначеній праці, – висловлювала побоювання, що серед «рутенського населення» ...,

обманутого москвофільською інтелігенцією, може знайтися чимало агентів царизму, колишніх людей Росії» [49, с. 365–366]. Із Закарпаття від органів місцевої влади до Будапешта систематично надходили повідомлення про прояви симпатій до наступаючої в Карпатах російської армії, як і до російських військовополонених. Ще у перші дні війни наджупан Ужанської жупи граф Стараї повідомляв міністра внутрішніх справ Угорщини: «В руських селах помітний рух. Скрізь виявляються симпатії до росіян, сподіваються на їх прихід, одверто виявляють з цього приводу радість» [22, с. 42]. Побажання перемоги росіянам та сподівання на їхній прихід (з чим пов'язувалися й надії на покращання власної долі) містилися у численних листах, що їх закарпатські родини відправляли чоловікам на фронт. Кола, наближені до офіційної угорської влади, з тривогою спостерігали, як серед русинського населення зароджується свідомість його належності до слов'янського народу ворожої Росії. Яким би не був відсталим рутенський (русинський) селянин, писала одна із газет уніатської церкви, за таких умов «ми даремно говоритимемо йому про те, що він такий же мадьяр, як мадьяри в районі Дебрецена, що його доля і традиції зв'язані з Угорщиною» [49, с. 390–391]. Влада боялася зародження в русинському народі свідомості, від якої їй тривалий час «вдавалося його відгороджувати».

Тож угорські державні чинники урізноманітнювали засоби «відгороджування». Вже у 1914 р. вийшло урядове розпорядження, згідно з яким навчання руській мові в руських церковних народних школах обмежувалося 3–5 класами. В державних школах руська мова взагалі була заборонена, як і у навчальних релігійних закладах. Та чи й могла вона там функціонувати навіть без офіційної заборони, якщо, наприклад, в державній семінарії, що відкрилася в Мукачевому у вересні 1914 р., з 21 учня, зарахованого на перший курс, русинів було лише три. У наступному навчальному році серед 26 прийнятих першокурсників був лише один українець [28, с. 78]. Наведені приклади, звичайно, стосуються не тільки мовного питання. Вони є також красномовним свідченням того, що і в роки війни з закарпатських семінарій продовжувало виходити духовенство, яке мало бути надійним асиміляторським знаряддям

влади. Певні зміни на краще з'явилися лише в останній рік війни. Зокрема, наприкінці січня 1918 р. на базі Мукачівської угорської учительської семінарії, що припинила своє існування, відкрилася Мукачівська учительська семінарія з русинською мовою навчання.

У 1915 р., коли російська армія заволоділа значною частиною Карпат, угорський уряд прийняв рішення відмовитися від використання в школах і церквах Закарпаття кирилиці, оскільки, як вважала влада, вона зберігає традиції слов'янської культури серед русинів і пов'язує їх з братами по той бік Карпат. Щоправда, через намагання частини закарпатської духовної та світської інтелігенції (у т. ч. А. Волошина, Мукачівського єпископа Антонія Папа та ін.) протидіяти втіленню у життя цього рішення урядові не відразу вдалося здійснити задумане. Закон №169, який ліквідовував кирилицю, тобто забороняв її вивчення у церковних і світських школах, як і використання написаних кирилицею книг, у тому числі релігійних, з'явився влітку 1916 р. Замість кирилиці запроваджувалася латинська абетка у поєднанні з мадярською фонетикою. Аргументи А. Волошина, члена комісії з переробки граматики, про те, що мадярська фонетика не відповідає руській мові, були відкинуті.

Отже, за новою грамакою почали видавати підручники, релігійну літературу, періодику. У культурно-духовній сфері заборонялося все, що, на думку влади, могло мати політичний підтекст, особливо щодо проявів антивоєнних настроїв чи москвофільства. Заборонялося церковні обряди називати руськими, з церковних календарів вилучалися свята, які мали «слов'янсько-народну прикрасу», зокрема, свята Кирила і Мефодія та Покрови Пресвятої Богородиці, а натомість було наказано запровадити свята мадярських святих. У руслі політики асиміляції і витіснення зі свідомості карпатоукраїнців їхньої слов'янської ідентичності влада вирішила заборонити юліанський календар і ввести григоріанський.

У асиміляції русинів угорська влада активно і цілеспрямовано використовувала греко-католицьку церкву, що красномовно засвідчують, крім іншого, і літературні видання церковного походження. В одному з них,

наприклад, зазначається, що угорська влада цікавилася церковними справами Закарпаття тільки тому, що прагнула за допомогою духовенства остаточно зламати силу народу. Втручання в церковні справи влада мотивувала «неписаним привілеєм королів на верховне право патронату», на основі якого вона призначала єпископів і вищих духовних достойників, а також контролювала виховання українського кліру [31, с. 88, 92].

В такий спосіб державні чинники повністю перебрали на себе контроль над церковним життям на Закарпатті.

Греко-католицька церква не заперечувала проти усунення кирилиці, першою почала пропагувати латину. Ще у 1915 р., прагнучи ліквідувати кирилицю за допомогою священництва, міністр освіти насамперед звернувся саме до ієрархів греко-католицьких єпархій з вимогою, щоб Греко-католицька церква перейшла на григоріанський календар, відмовилася від кирилиці й користувалася лише латиною мадярської транскрипції. Щойно у Будапешті було схвалено план цих трансформацій та рекомендовано запровадити їх у русинських школах з 1915/1916 навчального року, Пряшівський єпископ Стефан Новак заборонив використовувати у церковних школах написані кирилицею підручники. Одночасно єпархія почала видавати профінансований державою тижневик «Nase oteczeztvo», основним завданням якого була пропаганда латини й демонстрація відданості Греко-католицької церкви Угорщині.

Аналогічну позицію демонстрував у своєму зверненні до голови угорського уряду і вищезгаданий священник с. Білки Олодар Романець. Звертаючи окрему увагу на необхідність забезпечення греко- католицьких парафій новою релігійною літературою, він вважав за доцільне друкувати її не кириличним, а латинським шрифтом – для того, щоб «народ звикав» до останнього, й одночасно всіляко перешкоджати доступу до народу надрукованої кирилицею літератури. При цьому малася на увазі й більш далекосяжна мета: проведення політики латинізації, на думку священника, зробить менш доступною для русинського народу літературу з Галичини [18, с. 186].

Захоплено вітала заборону кирилиці угорська преса. У присвячених цьому

питанню публікаціях журналісти говорили про занепад кириличного письма, схвалювали дії Пряшівського єпископа й дорікали тим, хто не поспішав з переходом на латину. Одна з будапештських газет 10 жовтня 1915 р. писала: «Впровадивши мадярські букви, можна би з руського простака зробити людину, бо до цих пір він лише вегетує життям скотини» [30, с. 603].

З тими, хто чинив опір асиміляції, угорська влада жорстоко розправлялася, особливо в перший період війни, коли події на фронті складалися не на користь Австро-Угорщини. Як зазначав один із учасників тих подій, русина арештовували і на пустий донос корчмаря. Будь-які прояви москвофільства чи навіть підозра в ньому жорстоко придушувалися австро-угорськими властями. Після повернення австро-угорської армії на тимчасово зайняті російськими військами території розпочиналися пошуки тих, хто співчував чи, тим паче, допомагав росіянам. Чинилися нещадні репресії. Так, лише в жовтні 1914 р. було заарештовано понад 800 жителів ряду сіл, звинувачених у тому, що вони вітали козаків як своїх визволителів. Багатьох засудили до 20–25 років ув'язнення. Селянина могли арештувати за те, що він підкував росіянам коней, показав брід через річку чи молився у церкві за російського царя. Знаючи, що їх очікує, дехто з селян тікав. У цьому разі арештовували їхніх близьких родичів.

Покарання і страти були масовими. Звинувачених у «державній зраді» селян і міщан розстрілювали й вішали за вироками воєнних польових судів чи взагалі без будь-якого суду. Тисячі були арештовані, засуджені й потрапили до в'язниць. У працях з історії Закарпаття періоду Першої світової часто наводиться приклад подій у с. Ясіня Рахівського округу. Після повернення туди наприкінці жовтня австро-угорських частин упродовж кількох днів було заарештовано 150 осіб, 65 із них за звинуваченням у державній зраді засуджені до страти. Шибеницю, на якій були повішені декілька чоловік, змушені були споруджувати самі селяни. Однак побоюючись вибуху невдоволення, влада замінила решті смертний вирок тривалим ув'язненням [1, с. 10–11].

Попри високий ступінь асимільованості та демонстративний угорський патріотизм Греко-католицької церкви, не користувалися цілковитою довірою

влади і священники. У перший рік війни було арештовано понад 30 священнослужителів. А загалом упродовж воєнних років, повідомляє сучасник тих подій (також священнослужитель, о. Іриней Кондратович), духовенство знаходилося під пильним поліцейським наглядом, при цьому у двох закарпатських єпархіях було заарештовано понад сто духовних осіб, половина з яких були інтерновані до інших регіонів держави [20, с. 100].

Зазначимо, що різні джерела містять інформацію про наявність у закарпатських селян підстав для дружнього ставлення до російських солдат. Угорські газети були переповнені оповідями про звірства росіян, однак спогади сучасників подій, навіть тих, кого складно запідозрити у промосковських симпатіях, свідчать про інше. Наприклад, А. Штефан у своїй книзі «За правду і волю» писав, що, увійшовши до Сигету, росіяни упродовж трьох днів окупації поводитися пристойно, не було жодного підпалу і нікому не було заподіяно лиха [1, с. 10]. За час недовгого перебування російських військових частин на землях Закарпаття вони допомагали місцевим селянам-українцям продовольством, надавали медичну допомогу. Тож і закарпатські селяни, за даними численних джерел, радо зустрічали російські війська й допомагали їм чим могли – підводами, фуражем, були провідниками у горах тощо, а дехто навіть вступив до російської армії. За неповними даними, під час її відступу до неї приєдналося 238 осіб лише з Волівського округу [19, с. 154].

Співчуттям користувалися й російські військовополонені – жителі закарпатських міст і сіл намагалися, по можливості, передати їм їжу, одяг, а інколи навіть сприяли в організації втеч або переховували втікачів. Зважаючи на симпатії українського населення до російських полонених, місцева адміністрація розміщала їх переважно в угорських селах, вважаючи їхнє перебування у районах з українським населенням не лише небажаним, а й, як писав у звіті за 1916 р. піджупан Березького комітату, «недоцільним з погляду безпеки» [19, с. 155].

Фактично все, чого домоглася угорська влада на шляху асиміляції русинського населення (за певним винятком щодо інтелігенції, яка, як писав А. Волошин, сама по собі «швидко винародовлювалася, з презирством ставлячись

до свого слова, свого народу»)), досягалося примусовими методами, а здебільшого й терором. Як зазначає відомий сучасний дослідник історії Закарпаття І. Поп, у роки війни бути русином стало не тільки неprestижно, а й небезпечно, бо за атмосфери шовіністичної істерії і офіційної русофобії власті у кожному національно свідомому русині бачили потенційного російського шпигуна [33, с. 10]. Терор змушував закарпатців відмовлятися від національно-етнічної ідентичності, православної віри, називати себе мадярами греко-католицького обряду. «Нижчого ступеня свідомості населення, – писав один із сучасників у «Віснику Союзу Визволення України», – годі собі уявити... Люди забули або стидаються уживати назви «русин», уважають себе мадярами греко-католицького обряду» [41, с. 38].

В умовах терору, як і з інших причин, про які вже говорилося, карпатські українці не чинили організованого опору владі в її наступі на їхню національну ідентичність. «Як глибоко підупала у нас народна свідомість під час війни, – констатував А. Волошин, – ясно доказує той факт, що проти усунення кирилиці (кирилиці. – *Т. Р.*) із шкіл народ не оказував жодної опозиції» [3, с. 26]. Щоправда, окремі сучасні автори з цього приводу мають іншу точку зору, стверджуючи, що «трудящі маси краю рішуче виступали проти денаціоналізації місцевого населення, зокрема проти спроб частини духовенства ліквідувати слов'янську писемність, мадяризувати українські школи» [49, с. 377].

Важливим фактором, що з'явився наприкінці війни у політичному житті Закарпаття, хоча й не зміг вчинити суттєвого впливу на становлення національної свідомості карпатоукраїнців, стало повернення після встановлення у Росії радянської влади переважно збільшовизованих військовополонених. Таких було чимало – різні джерела називають цифри від 7 до 10 тис. осіб [49, с. 386]. Потрапивши до російського полону, багато хто з них брав участь у революційних подіях та громадянському протистоянні у Росії на боці більшовиків, дехто воював у лавах Добровольчої армії чи перебував у складі чехословацького легіону.

Більшовицька агітація, звичайно ж, розвіювала вірнопідданські почуття та проугорський державницький патріотизм, однак сприяла зростанню насамперед

соціальної, а не національної свідомості. Втім, і першої було більш ніж достатньо для занепокоєння угорської влади станом суспільних настроїв і впливом на них колишніх військовополонених. В імперії, яка терпіла поразки і наближалася до безславного для себе завершення війни, зростала «шпигуноманія» та «пошук ворога». Як свідчать численні документи, за наказами з Міністерства внутрішніх справ Угорщини на місцях складалися списки осіб, запідозрених у шпигунстві, «підозрілі» ставали об'єктами стеження. Оскільки у тих жителях регіону, чия вірнопідданість викликала у влади сумніви, запідозрювали насамперед російських шпигунів, то навіть особи, які лише відправляли посилки російським військовополоненим, потрапляли у відповідні списки та ставали об'єктом уваги. Для «підозрілих» іноземців, які потрапляли під нагляд поліції, їхнє перебування на обліку взагалі завершувалося висилкою за кордон [18, с. 191].

Негативно впливала на становлення руху за національну емансипацію карпатських українців і відсутність у них дієвих зв'язків (у плані відстоювання національних інтересів) не тільки з національно-визвольним рухом у Наддніпрянській Україні, а й навіть із сусіднім «українським П'ємонтом» – Галичиною. Як зазначав у свій час М. Драгоманов, Угорська Русь духовно відрізана навіть від Галичини більше, ніж Австралія від Європи. За час, що минув після сказаного до початку війни, мало що змінилося. Якщо на початку ХХ ст. галицькі громадські діячі нехай і не організовано, а здебільшого спонтанно, за власного ініціативою вдавалися до поширення української національної ідеї серед українців Закарпаття, то в роки війни така діяльність фактично припинилася. Більше того, створена у 1915 р. у м. Відні Загальна українська рада, яка задекларувала наміри захищати інтереси українців Австро-Угорщини, фактично не взяла до уваги українців Закарпаття. Принаймні, в опублікованій у травні 1915 р. програмній декларації Ради немає жодної згадки про Закарпаття [49, с. 391].

Щоправда, дещо пізніше у м. Відні відбулися переговори представника закарпатських українців А. Штефана (вважається, за дорученням А. Волошина) з відомими діячами галицького національно-визвольного руху Л. Бачинським,

Є. Петрушевичем, К. Трильовським та іншими, під час яких йшлося про «обновлення» Галицько-Волинської держави під назвою Західно-Українська республіка у складі Галичини, Волині, Буковини та Угорської України. Через «непевність ситуації» про Наддніпрянську Україну мова не йшла, питання про соборну Україну в її етнічних кордонах відкладалося на пізніший час. Проте, враховуючи настрої карпатських українців («Україна без Києва в Закарпатті не буде сприйматися», як зауважив їхній представник), вирішили «в Угорській Україні говорити про Соборну Україну уже зараз» [17, с. 104].

За умов тривалої етнополітичної невизначеності долі русинів ініціативу перебрала на себе офіційна влада та проугорськи налаштовані течії закарпатсько-української громади. Лише один показовий приклад. У 1916 р. журнал «Ukrania» писав: «Рішуче й раз назавжди проголошуємо, що в Угорщині українці ніколи не були, ані тепер їх нема. Той народ, що живе в північно-східних жупах і який ми називаємо рутенами, протягом століть злився з мадярами, а його інтелігенція вже цілком мадярська і то не лише мовно, а й національним почуттям» [13, с. 42].

Тим не менше промовистим є вже сам факт заснування на початку 1916 р. у столиці Угорщини часопису «Ukrania». Його можна трактувати, що і роблять деякі науковці, як прагнення з боку Будапешта послабити існуючі проросійські настрої карпатоукраїнців і привернути симпатії їхньої національно свідомої частини на свій бік [36, с. 61]. Втім, вищенаведена цитата змушує поставити під сумнів таке припущення. У будь-якому разі про якісь зміни в етнополітичній доктрині угорського уряду поява нового видання не свідчила жодним чином. Як стверджує Д. Дорошенко, під час війни серед певної частини угорських політиків і журналістів виник інтерес до українського питання, угорські часописи, як і німецькі, обговорювали ідею утворення української держави. В «Ukrania», яка «поставила собі метою вияснити перед мадярським громадянством українські справи і пропагувати спільність інтересів обох націй» (Д. Дорошенко [5, с. 48]), висловлювали свої погляди відомі угорські політики, урядовці, наукові діячі, літератори. У програмі часопису було ознайомлення читачів з історією, етнографією, культурним та господарським життям України й висвітлення

мадярсько-українських взаємин в історичній, економічній, культурно-науковій царинах.

Отже, українське населення Закарпаття виступало у цій програмі «з мадярського боку». Якщо ж якась частина не до кінця змадяризованої карпатоукраїнської інтелігенції і плекала сподівання на те, що русини-рутени можуть бути включені до складу українців, сподівання ці були вщент зруйновані першою ж вступною статтею часопису. У цій статті розглядалася потреба утворення української держави, завдяки чому український народ дістав би можливість реалізувати власні економічні та національно-культурні інтереси, а Угорщина – доброго сусіда. Особливо було наголошено, що «під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці північно-східних Карпат: у Галичині, на Буковині та в південній частині російського низу». Остаточно знімало можливість будь-якого іншого трактування проблеми висловлене у статті переконання, що маляр «ніколи не зараховує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних комітатах» і ніколи «не ідентифікує їх з українцями, отже, виключає їх зовсім з поняття українці [5, с. 48–49].

Відносно «відсутності аспірацій» в українському чи російському напрямі зазначимо, що Будапешту дійсно вдалося політично, економічно й адміністративно ізолювати Закарпаття від Галичини і Буковини, значною мірою паралізувати культурні зв'язки між ними. За цих умов, а також зневірившись у можливості, а то й у щирості намірів Ватиканського Апостольського Престолу зупинити змадярення церкви Закарпаття, що було б майже рівнозначно збереженню національної ідентичності українців-русинів, останні не полишали надії на підтримку слов'янської Росії. Але був і серйозний стримуючий фактор щодо такої орієнтації. Йдеться про те, що протимадярська політика Росії, як це показав і досвід короткочасного перебування російської армії на території Закарпаття у початковий період війни, загрожувала, крім усього іншого, широкомасштабними протикатолицькими акціями. Зауважимо, що напередодні війни майже 65 % населення Закарпаття належало до греко-католицького

віросповідання, до православного – менше 1%. Співвідношення, як бачимо, вочевидь було не на користь політики, яку намагалася проводити російська окупаційна влада [18, с. 195–196].

Таким чином, Перша світова війна, прямо чи опосередковано, доволі загострила національну проблему. Спричинивши розпад поліетнічних імперій, вона обумовила становлення нових геополітичних реалій у світі, за яких національно-визвольні рухи стали переростати в національно-демократичні революції. Про свою незалежність заявили Українська Народна Республіка, Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців, Західно-Українська Народна Республіка та інші. Не було серед них (принаймні у спектрі слов'янських народів) лише українського Закарпаття.

Власних зусиль для національного самовизначення у закарпатських українців забракло, допомоги ззовні вони не отримали, «не вписавшись» у концепцію «контрольованого розпаду Австро-Угорщини», якою її бачили США і країни Антанти. Так, у липні 1918 р. Антанта виступила із заявою про підтримку об'єднаної незалежної Польщі та про «найглибші симпатії до визвольних змагань чехословаків і південнослов'ян», визнавши їх пригнобленими націями, що ведуть боротьбу за здобуття свободи і незалежності. Про закарпатських українців, як і українців взагалі, у заяві не йшлося [18, с. 203].

Не було підтримки щодо національних прагнень русинів і з іншого боку. Більшовицька Росія переймалася проблемами власного виживання, одночасно виношуючи плани експорту соціалістичної революції у світовому масштабі і створення всесвітньої республіки Рад. Проблема соборності українських земель не була пріоритетною і в діяльності Центральної Ради. Лише один приклад в цьому плані, хоча документально і не підтверджений. За спогадами Т. Масарика, під час його перебування у м. Києві влітку 1917 р. перед лідерами Центральної Ради було порушено питання про Підкарпатську Русь. Йшлося про приєднання останньої до майбутньої Чехословацької держави, проти чого, як стверджує Т. Масарик, діячі Центральної Ради не заперечували. Якщо такий факт дійсно мав місце, то його потрібно розглядати в контексті історичних реалій. У той час

Україна домогалася автономії у складі Росії, тому претензії на Закарпаття виглядали б нелогічними.

Лише менш як за місяць до закінчення Першої світової війни українці/русини стали членами «Союзу поневолених народів Європи», отже, їхня проблема набувала міжнародного політичного звучання. Таким чином, формально вони визнавалися окремим народом, що має право на самовизначення. Проте на цей час вирішення проблеми політико-правового статусу Закарпаття перебрала на себе заокеанська русинська еміграція. Створена нею у червні 1918 р. у США політична організація «Американська народна рада угорських русинів» з різних варіантів політичного самовизначення прийняла рішення (з врахуванням побажань Білого дому) про входження Закарпаття на правах автономії до складу майбутньої Чехословацької республіки.

У кінцевому підсумку, доля Закарпаття, як і інших українських земель, була вирішена у колі чужих геополітичних інтересів, які на десятиліття роз'єднали українські землі у складі нових державних утворень. Єдина легітимна обставина, яка могла б об'єднати українців на основі добровільного самовизначення — прихильність до права, в тому числі до права народів на суверенне визначення своєї долі, була проігнорована тими, від кого реально залежало нове світовлаштування.

РОЗДІЛ 3

Зовнішні і внутрішні чинники проблем самовизначення Закарпаття у 1918–1919 рр.

Завершення Першої світової війни, революційні потрясіння початку XX ст. зумовили перекроювання політичної карти Європи, руйнування старих поліетнічних імперій і появу нових національно-державних утворень. Розпад Австро-Угорської імперії знаменував собою початок нової сторінки історії для багатьох її народів, які стали на шлях суверенного розвитку.

Нові геополітичні умови активізували суспільно-політичні процеси на Закарпатті, значною мірою скоригували процес державного самовизначення, означили новий зміст міжетнічних і міждержавних відносин. У цей період розгортається активна політична міжнародна «гра» за Закарпаття, яку вели країни-сусіди. Представниками «зацікавлених сторін» були М. Каройї – від Угорщини і Т. Масарик — від Чехословаччини. Крім того, інтерес до Закарпаття виявляла і Україна, яку тоді представляли УНР і ЗУНР [18, с. 205].

Після закінчення Першої світової війни Закарпаття переживало глибоку політичну і соціально-економічну кризу. Край, який з підвладних доти Австро-Угорській монархії земель у економічному відношенні був найвідсталішим регіоном Європи, у післявоєнний період переживав повний спад виробництва. Розвал промисловості призвів до безробіття, зростання інфляції, зубожіння населення, з одного боку, а з іншого – стимулював його політичну активність. Демократичні перетворення, які відбувалися в самій Угорщині, проголошення її Народною Республікою також підсилювали громадсько-політичне життя на Закарпатті восени 1918 р.

Першими порушили питання про шлях вирішення політичного майбутнього Закарпаття місцева інтелігенція та греко-католицьке духовенство. Незважаючи на це, частина громадсько-політичних, церковних діячів Закарпаття (А. Волошин, Ю. Гаджега, А. Штефан та інші) у питанні самовизначення Закарпаття схилилися до варіанту об'єднання з Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР).

Контакти між представниками інтелігенції краю і України відбувалися ще впродовж Першої світової війни. У жовтні 1918 р. А. Волошин, який очолював ініціативну групу з підготовки приєднання Закарпаття до України (ЗУНР), делегував А. Штефана до м. Відня, щоб обговорити з українськими політичними діячами Є. Петрушевичем, К. Трильовським, Л. Бачинським, С. Смаль-Стоцьким «найоптимальніший спосіб об'єднання Закарпаття з Україною» [24, с. 65].

Проукраїнська орієнтація лягла в основу створеної наприкінці 1918 – початку 1919 рр. Руської хліборобської (землеробської) партії (РХ(З)П), яка виражала інтереси русинського населення Закарпаття. Засновниками партії були брати Ю. та М. Бращайки, А. Волошин, А. Штефан та інші. Партія виступала за об'єднання всіх русинів від Попраду до Тиси, здобуття та забезпечення найширшої автономії в межах України, вибори до органів місцевого самоврядування, розвиток руської мови, яка повинна була стати мовою шкіл та крайової адміністрації. Влітку 1920 р. побачив світ перший друкований орган хліборобів – газета «Руська нива», головним редактором якої був Ю. Бращайко. Крім Руської хліборобської партії на Закарпатті у листопаді 1918 р. виникли партії, які представляли інтереси угорського та проугорськи налаштованого населення Закарпаття: Партія угорського права, Угорська партія дрібних землевласників, Угорська християнсько-соціалістична партія; інтереси єврейської спільноти репрезентували Сіоністська партія та Єврейська консервативна партія [18, с. 206–207].

У період визрівання кризи Австро-Угорської монархії свідомість населення Закарпаття, крім внутрішньої пертурбації, зазнала серйозних зовнішніх впливів, зумовлених вагомими чинниками, а саме: жовтневим переворотом у Росії і створенням УНР і ЗУНР; поверненням на Закарпаття тисяч військовополонених зі Сходу, які брали участь у революції та громадянській війні.

Архівні джерела, вміщені в збірнику документів «Шляхом Жовтня», попри в цілому тенденційний характер вітання, разом з іншими матеріалами, зокрема мемуарними, дають змогу відтворити картину суспільно-політичної ситуації на Закарпатті наприкінці 1918 р. Так, матеріали свідчать про поширення солдатами,

що повернулися з фронту, ідеї приєднання до України. Згідно з повідомленням начальника Середнянського окружного управління, солдати, що повертаються додому, поширюють проукраїнські настрої і «там (в Ужанській жупі. – *Т. Р.*) народ вважає себе тотожним з українською нацією і бажає об'єднатися з нею» [2, с. 69–70]. За повідомленням кореспондентів угорської газети «Герег-Католікуш Семле» (17 листопада 1918 р.) «Мармароський народ, за винятком духівництва й інтелігенції, рішуче об'єднується ... в церковному відношенні тягнуть до Львова, а в політичному – до Великої України». Солдати і селяни сіл Мармароської жупи заявили про «приєднання до Української республіки» [2, с. 69]. «Більш помірковані (с. Теремля, Тересвянська долина) в галузі релігії хочуть порвати з теперішніми порядками ..., приєднатися до львівського митрополита, а в політичному відношенні – до Галичини..., частина бажає приєднатися до Росії» [2, с. 69]. Вже в середині листопада 1918 р., за свідченням джерел, «угорські написи, герби скрізь знімають, угорські прапори розривають». Популярності набувало гасло: «Геть від Угорщини!» [2, с. 69–70].

Про занепокоєння поширенням руху за возз'єднання з Україною опосередковано свідчить розпорядження урядового комісара Мармароської жупи, в якому йдеться про наділення землею тих солдатів, «які залишаться вірними угорській державі ..., не будуть вимагати відриву від неї і возз'єднання з Україною» [2, с. 67].

Угорська влада намагалася будь-що припинити чи принаймні призупинити поширення антиурядових настроїв на Закарпатті. У грудні 1918 р. начальникам окружних управлінь був розісланий циркуляр державної комісії з пропаганди, в якому наказувалося «розгорнути серед рутенського народу роботу в такому напрямі, щоб привернути його до нас (до Угорщини. – *Т. Р.*)» [2, с. 70]. У грудні того ж року, як свідчить лист начальника Середнянського окружного управління, було страчено керівників революційного виступу селян с. Лемківці, у лютому 1919 р. – селян с. Колочава [2, с. 82–83].

Восени 1918 р. на Закарпатті виникають численні Народні Ради, які вирішували значний спектр соціально-політичних, громадських, національних

питань місцевої спільноти. Процес утворення нових органів влади охопив усю територію Закарпаття і у жовтні-листопаді вже діяло близько п'ятисот Народних Рад [50, с. 46]. Надзвичайно велике місце в діяльності Рад належало розв'язанню національного питання, яке на той час було практично тотожним питанням вирішення політичного майбутнього та державного самовизначення Закарпаття. Причини виникнення Рад, на нашу думку, поділяються на внутрішні та зовнішні. До перших слід віднести розвал Австро-Угорської монархії, що стимулювало уярмлені народи до національно-визвольної боротьби і як наслідок – розпад старих державних структур і поява нових організаційних форм у вигляді Народних Рад. Серед зовнішніх – приклад національних та громадсько-політичних змагань народів сусідніх держав: Росії, України, Польщі та інших європейських країн.

Так, 2 листопада 1918 р. у м. Хусті під проводом братів Юлія та Михайла Брацайків, організовано Руську Народну Раду, яка ухвалила рішення про приєднання Закарпаття до України. 8 листопада 1918 р. щойно створена Руська Народна Рада в м. Старій Любовні на чолі з Омеляном Левицьким ухвалила резолюцію, в якій йшлося про те, що Руська Народна Рада в м. Старій Любовні виступає за «злуку з державою наших братів, з Україною» і вважає приєднання русинів до іншого народу «насильством і зловживанням природних прав» [43, с. 35]. На рішення ради в Старій Любовні привітальним листом зреагували і університетські студенти закарпатського походження в Будапешті. Вони писали: «Радіємо із серця, що ви створили дійсну Руську Раду...» [45, с. 189]. Для об'єктивнішого з'ясування майбутнього правового статусу Закарпаття активістами ради була розроблена спеціальна анкета, яку впродовж листопада 1918 р. було розіслало в усі села округи.

Наведені історичні твердження про бажання русинського населення Закарпаття приєднатися до України не мали кореня в якійсь виплеканій національно-політичній свідомості народу в нинішньому розумінні. Проте, незважаючи на тривалу політичну ізоляваність краю від основного етнічного масиву, в історичній пам'яті народу збереглося почуття причетності до

загальноукраїнської етнокультурної спільноти та її загальнонаціональних устремлінь.

Отже, ради ставали реальною силою і виконували функції органів державної влади.

Східний регіон Закарпаття (Мармароський комітат) виділявся тим, що угорська адміністрація тут була слабкою, а Галичина близькою. Ради Рахівщини в національному відношенні орієнтувалися на українців Галичини. 8 листопада (приблизно через тиждень після проголошення ЗУНР) активісти Рахівщини з її 15 населених пунктів зібралися на з'їзд до с. Ясіня. Там було ухвалене рішення про приєднання східних районів Закарпаття до ЗУНР. З'їздом була заснована Гуцульська Народна Рада (вона ще мала назву «Ясінянська Народна Рада») у складі 42 (за іншими джерелами 46) членів. На чолі ради стояли С. Ключурак, брати Климпуші (Дмитро, Іван, Василь) та інші політичні діячі. Відзначимо, що до складу ради входили не тільки русини, а й представники національних меншин – угорці та євреї [53, с. 149]. На початку листопада 1918 р. делегація закарпатських селян у складі Євгена Пузи, Івана Климпуши і Степана Ключурака побувала у м. Станиславові (нині м. Івано-Франківськ), була прийнята головою Української Національної Ради Є. Петрушевичем і вела переговори про возз'єднання Закарпаття з ЗУНР [14]. Про взаємозацікавленість і успішність переговорів посланців з-за Карпат з урядом ЗУНР свідчить той факт, що вже Тимчасовий Основний Закон ЗУНР від 13 листопада 1918 р. в статті 11-му, окреслюючи територію держави, включив до неї і Закарпаття, а саме: «українські частини колишніх угорських комітатів Спиш, Шариш, Земплин, Унг, Берег, Угоч і Мармарош», (як вони означені за етнографічною картою Черніга, виданою у 1855 р.). Отже, де-юре Закарпаття ставало складовою частиною ЗУНР, хоч фактично влада останньої не була поширена на територію краю [18, с. 210–211].

Уже в перші місяці свого існування Ясінянська рада набирала деяких рис державності, як у проведенні внутрішньої політики (постачання харчами, організація відбудовних робіт, народна сторожа), так і зовнішньої (зв'язки із ЗУНР, представництво в м. Станиславів). Однак наприкінці грудня 1918 р. –

початку січня 1919 р., коли до с. Ясіня прибуло близько 600 угорських вояків, в східних районах Закарпаття було введено надзвичайний стан [32]. Рада припинила свою роботу. Та вже 8 січня її діяльність не просто було відновлено, а проголошено незалежну державу – Гуцульську республіку за взірцем ЗУНР. Влада Гуцульської республіки поширювалася на порівняно невеликий регіон, а саме: Ясіня – столиця нової держави, а також села – Чорна Тиса, Лазещина, Стебний, Кевелів, Кваси, Білин, Богдан, Луг, Видричка, Розтоки та інші. Проголошення Гуцульської республіки, керівники якої вважали її складовою ЗУНР, стало важливим етапом не лише в розвитку політичного життя на Закарпатті, а й загальноукраїнського державотворчого процесу.

8 грудня 1918 р. Руська Народна Рада в м. Сваляві, очолювана Михайлом Комарницьким, виступила за з'єднання Закарпаття з Україною. «Досить було жити під угорським гнітом, руський народ хоче визволитися, – говорилося в маніфесті, – хоче возз'єднати Карпатську Руську землю з іншими українсько-руськими землями» [50, с. 52]. Подібні рішення, про бажання возз'єднатися з Україною, були ухвалені на зборах рад селян сіл Зубівка, Новоселиця та ін. [2, с. 77–79]. Підстрилівська Руська Народна Рада у своїй заяві, зверненій до українців, писала, що хотіла б відірватися від Угорщини, де «школи наші руські загубили і наш язык од нас зітерли» [2, с. 72–73].

Проукраїнська орієнтація народних рад східного та південно-східного (Рахівський та Тячівський райони – за сучасним адміністративно-територіальним поділом України) Закарпаття пояснюється відносною моноетнічністю населення цього регіону. Тут, згідно з передвоєнними статистичними даними, спостерігався найнижчий, порівняно з іншими регіонами Закарпаття, відсоток змідяризованих русинів. Свідченням цього була практично однакова кількість греко-католиків і тих, хто розмовляв русинською мовою. Так, зокрема, в с. Буштино це співвідношення становило 65 % і 63 %, в с. Ясіні, відповідно, – 71 % і 70 %, в м. Рахові – 70 % і 67 %, в с. Тересві – 68 % і 65 % р. [24, с. 63–64].

Необхідно зауважити, що національний рух на Закарпатті був послаблений наявністю різних політичних орієнтацій (зокрема, русофільської, проукраїнської,

проугорської). Лідер русофільського табору А. Бескид ініціював утворення Пряшівської Народної Ради, яка прийняла на своїх зборах 19 листопада 1918 р. рішення про приєднання Пряшівщини до Чехословацької республіки, що була проголошена 14 листопада 1918 р. У своїй праці «Закарпаття» Я. Оршан писав, що чехи знайшли в проводі Пряшівської ради малохарактерну, національно хитку людину, пізнішого губернатора Закарпаття А. Бескида, який зв'язався з галицькими «москвофілами» і разом з ними на всі лади почав пропагувати думку прилучити Закарпаття до Чехословаччини [27, с. 49]. Пряшівська рада «була нащадком» колишньої проукраїнськи налаштованої ради у м. Старій Любовні. Після змін у керівництві, пов'язаних з приходом до влади русофільської групи, Старолубовнянська рада перенесла свої засідання до м. Пряшева, старого русофільського центру, а невдовзі, зрозумівши, що варіант з Росією через більшовицький переворот є програшним, об'єдналася з «Руською Радою» східнокарпатських лемків, створивши Карпато-Руську Народну Радку прочехословацької орієнтації. Вона і стала головним провідником ідеї приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Цей варіант підтримували і народні ради, в яких брали участь русини і словаки комітату Унг. Зазначимо, що цей комітат мав певну етнонаціональну специфіку. За переписом населення 1910 р., в комітаті Унг зафіксовано найбільш компактне поселення словаків на території Закарпаття – 36 364 осіб (майже стільки нараховувалося тут і русинів). Правда, дехто з дослідників припускає думку, що це були не стільки словаки, як пословачені русини.

Важливим «аргументом» формування суспільної думки на користь приєднання до Чехословаччини було те, що наприкінці 1918 р. – Пряшівщину (по лінії від гирла річки Уж і вверх за її течією до Ужокського перевалу) вже зайняли чеські війська.

У цей же час словаки комітатів Шариш, Спіш і Земплин (північно-західна частина Угорщини, колишня територія Словаччини) почали проявляти активність стосовно виходу зі складу Угорщини і приєднання до Словаччини. Зазначимо, що населення, яке проживало в Земплинській, Шариській та Спіській жупах, було

мішаним: у північних округах переважали русини, а у південних – словаки. Головною ознакою, окремешності русинів від словаків, була віра, яка засвідчувала їхню етнічну і конфесійну своєрідність. Дослідники зазначають, що русини Спіського комітату переважно були вже так пословачені, що тільки грецький обряд і русинські елементи в мові вказували на національну належність [26, с. 6].

Проугорський варіант розвитку Закарпаття представляла створена 6 листопада 1918 р. Ужгородська Рада рутенів Мадярії. Рада була заснована з ініціативи уніатського єпископа А. Папа і користувалася підтримкою змадяризованої частини русинської інтелігенції, священиків, угорського населення Закарпаття. До її складу входили відомі громадські діячі, які пов'язували своє майбутнє з угорською державою: Й. Камінський, П. Гебей, С. Сабов та ін. Обраний головою ради С. Сабов заявляв, що Рада рутенів хоче слугувати територіальній цілісності Мадярії [44, с. 33–34]. Ужгородська Рада рутенів вимагала автономії русинської території в складі Угорщини, а також домагалася часткових поступок від уряду: введення до комітетів русинів-наджупанів, навчання у школах русинською мовою, заснування русинської кафедри в Будапештському університеті. У протоколі установчих зборів Ужгородської Ради рутенів Мадярії зазначалось, що рада протестує проти всіх замахів, які спрямовані на відрив рутенів Угорщини від своєї угорської прабатьківщини або загрожують цілісності угорської держави. У резолюції, яку ухвалила рада, наголошувалося на тому, що угро-руський народ має залишитися у складі Угорщини, але уряд М. Каройї має дати народностям Угорщини всі громадянські права [18, с. 214].

Таким чином, на кінець 1918 р. населення Закарпаття визначилося щодо подальшого майбутнього краю. Ідея приєднання краю до України набула стійкого характеру наприкінці осені 1918 – початку зими 1919 рр. на території східного Закарпаття. С.Клочурак писав: «У нас, особливо у Східному Підкарпатті, крім орієнтації на Україну, іншої не було» [6, с. 165]. Народні ради південно-східної частини Закарпаття (Ясіня, Хуста) у своїх програмних заявах проголосили

приєднання до ЗУНР. Звернемо увагу на те, що в рішеннях рад мова не йде про формат України, як то: Радянська, Народна чи Соборна, а про Україну як споріднену землю з братерським народом. У той же час частина народних рад, зокрема Карпато-Руська Народна Рада, висловилися за приєднання до Чехословацької республіки. Значна частина народних рад різних русинських комітетів виступила за автономію у складі Угорщини.

Однак доля Закарпаття вирішувалася не тільки на його теренах. Ще 23 липня 1918 р. в м. Гомстед (Пенсильванія) була створена Американська Народна Рада Угро-Русинів (АНРУР), яка репрезентувала понад 400 000 емігрантів-русинів із Закарпаття і яку очолив Г. Жаткович. На своєму конгресі 26 липня 1918 р. в м. Мікіспорт (Пенсильванія) АНРУР ухвалила резолюцію, яка стосувалася долі Закарпаття. На її основі був підготовлений меморандум, який Г. Жаткович представив президентові США [29, с. 54].

В. Вільсону під час спеціальної аудієнції. У першому пункті меморандуму йшлося про те, що підкарпатські русини мають дістати повну незалежність, а якщо це є неможливим, то вони мають з'єднатися зі своїми братами галицькими та буковинськими, а коли і це є неможливим – дістати автономію [18, с. 216].

Першим практичним кроком на шляху до здобуття автономії стало членство підкарпатських русинів у Середньоєвропейському Демократичному Союзі, який очолював Т. Масарик. Вступивши 23 жовтня 1918 р. за порадою президента В. Вільсона до Союзу, в складі якого були чехи, словаки, поляки, українці, румуни та представники інших народів, русини Закарпаття набули юридичного права самовизначення [4, с. 57]. Однак через те, що цей Союз був знаряддям прочеської політики, русини на чолі з Г. Жатковичем потрапили під вплив чехів і стали відігравати роль «розмінної карти» у геополітичних планах першого президента Чехословаччини Т. Масарика. Коли делегація АНРУР відвідала його у Філадельфії, Т. Масарик заявив, що якщо русини вирішать приєднатися до Чехословацької республіки, то вони складатимуть автономний штат, а кордони стоятимуть так, що русини будуть задоволені.

Прийнявши запевнення Т. Масарика, Американська Народна Рада Угро-

Русинів у м. Скрентоні 12 листопада 1918 р. ухвалила резолюцію, в якій стверджувалося, що Угорська Русь як штат на федеративній основі з найширшими самостійними правами приєднується до Чехословацької республіки за умови, що до неї увійдуть всі угро-руські землі Закарпаття: Спіш, Шариш, Земплин, Абауй-Торна, Унг, Угоча, Берег і Мармарош [44, с. 53]. Заява Американська Народної Ради Угро-Русинів мала вплинути на рішення народних рад у самому Закарпатті щодо приєднання до Чехословаччини.

Члени АНРУР розпочали агітацію серед закарпатських емігрантів за об'єднання з ЧСР. Було вирішено влаштувати 13 листопада 1918 р. плебісцит карпато-руських емігрантів. Плебісцит відбувся і показав такі результати: всіх голосуючих було 1113 делегатів (один делегат від 50 членів ради. – *Т. Р.*), що представляли 55 650 осіб, тобто неповних 12 % усіх русинів, які в той час жили в Америці [42, с. 200]. За унію з ЧСР проголосувало 732 (67 %), з Україною – 322 (28 %), за повну незалежність – 27 (2 %), за інше – 19 (менш ніж 2 %) [18, с. 217].

Між тим, угорський політикум продовжував вживати заходів, які запобігали б децентралізації країни. 17 жовтня 1918 р. побачив світ Маніфест до народів Австро-Угорщини, в якому декларувалася перебудова держави на національно-федеративній основі: «Австрія має бути, згідно з волею її народів, перебудована на федеративну державу, в якій кожне національне плем'я на місці свого поселення творить свій власний добробут» [45, с. 186]. Маючи на меті збереження історичних кордонів Угорщини, Маніфест обіцяв різним народностям Угорщини найширші права, включаючи право на самостійність, однак він залишився лише декларативним документом, який був випереджений самим розвитком подій.

Уряд М. Каройї, розуміючи, що одними репресіями порядок не утримати, вирішив піти на часткові поступки національним меншинам у вигляді надання їм автономії. Задум протягом листопада 1918 р. обговорювався в урядових колах Угорщини і, нарешті, 9 грудня того ж року був опублікований указ, в якому йшлося про право всіх неугорських народів на самовизначення [50, с. 54]. Міністру в справах русинів О. Сабову було доручено підготувати проект Закону

про автономію «Руської Країни».

Перед прийняттям цього Закону угорці намагалися заручитися підтримкою карпатських русинів. Для обговорення проекту про автономію 10 грудня 1918 р. в Будапешті зібрався з'їзд представників русинських організацій та органів місцевого самоврядування. Головував А. Штефан. Пропозицію уряду прийняти Маніфест, за яким край залишився б при «Мадярщині», делегати від Мармароша (М. Андрашко, І. Гошук), Рахова (А. Штефан), Хуста (Ю. Бращайко), переважна більшість інших делегатів піддали різкій критиці, заявляючи, що рішення про долю карпатських українців може прийняти тільки сам народ і на території краю, а також висловилися за приєднання до України [6, с. 111–116]. Ю. Бращайко виголосив промову, стверджуючи, що «доля Закарпаття й нашого народу має вирішуватися дома, а не в Будапешті», тому він вважає цей з'їзд некомпетентним і пропонує його розпустити [45, с. 186–187].

18 грудня 1918 р. у Мармарош-Сиготі відбулися збори представників міст і сіл Мармарощини. Понад 700 делегатів представляли практично всі населені пункти жупи. Як свідчать повідомлення преси, абсолютна більшість делегатів висловлювалася за «приєднання всіх руських земель до одної держави» – до України [6, с. 112–113]. Щоправда, делегати від Гуцульської Народної Ради, які були присутніми на з'їзді, наполягали на тому, щоб поставити питання про вихід русинів зі складу Угорщини і приєднання до ЗУНР. Втім, у рішенні з'їзду зазначалося, що русини Мармароша постановили домагатися прилучення Закарпаття до Української Держави, яка вже була проголошена за Карпатами [43, с. 28–29] (мова йшла про Українську Державу Скоропадського, що існувала в період 29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.). Для остаточного вирішення питання збори ухвалили: скликати на 21 січня 1919 р. з'їзд представників рад усього Закарпаття. З'їзд в Мармароші цікавий для нас з декількох причин. По-перше, присутність на ньому делегатів від різних народних рад, зокрема Гуцульської (Ясінянської) та Хустської свідчить про консолідацію русинських сил (принаймні частини комітетів) у процесі політичного самовизначення Закарпаття. По-друге, заява русинів, що «лише вони (русини. – *Т. Р.*) мають право приймати рішення», а

також відсутність будь-яких згадок про реакцію на рішення з'їзду представників інших національностей, свідчить про те, що ідея приєднання до України приваблювала головним чином русинів Мармароського комітату, який вирізнявся поліетнічністю населення [18, с. 219].

Між тим, на кінець грудня 1918 р. актуалізувалася проблема територій, заселених компактно проживаючим румунським населенням. Румунська Національна Рада (м. Арад, Трансильванія) направила меморандум угорському уряду, в якому зазначалось, що вона бере всю повноту влади над населеними румунами територіями, які не входили раніше до складу Румунії. Тобто, і над частиною території Мармароського комітату. Демонструючи серйозність своїх намірів, румунська армія на кінець грудня 1918 р. зайняла територію вздовж південно-західного кордону Закарпаття з Румунією. Як свідчать документи, румуни Мармароського та Угочанського комітетів висловили згоду перейти під юрисдикцію Румунії [52, с. 76].

Однак М. Каройі і далі вважав найголовнішим завданням внутрішньої та зовнішньої політики збереження «Великої Угорщини», про що він повідомив у середині грудня 1918 р. на конференції очолюваної ним партії. У розпал державного хаосу урядом була зроблена остання спроба здобути прихильність русинів та утримати їх у складі Угорщині. З цією метою 21 грудня 1918 р. парламент прийняв «Народний Закон (ч. X) про Автономію Руської Нації, проживаючої в Мадярщині» [39, с. 115–116]. Другий параграф цього закону проголошував: «З частин комітетів Мармарош, Угоча, Берег і Уг, що замешкані Русинами, утворюється автономна правно-політична територія під назвою «Руська Країна» [39, с. 123]. Питання впорядкування інших комітетів: Земплин, Шариш, Абауй-Торна і Спіш залишилося відкритим.

Згідно з законом, русини отримували право на самоврядування у справах внутрішньої адміністрації, судочинства, освіти, культури, релігії. У законі стверджувалося, що Руська Країна вирішує й адмініструє свої справи через власні органи, якими були автономний Руський Народний Сойм як законодавчий орган та Директорія, яка представляла автономну адміністрацію. Крім того, в Будапешті

встановлювалося спеціальне Міністерство для Справ Руської Країни.

Важливою подією на шляху самовизначення русинів Закарпаття став Всенародний з'їзд Угорських русинів, який відбувся у м. Хусті 21 січня 1919 р. Документів, що висвітлювали б роботу з'їзду (чи Конгресу за іншими свідченнями) збереглося мало. Серед них копія протоколу, підготовлена учасниками через 10 років [50, с. 107], кілька повідомлень в закарпатській і галицькій пресі та мемуарні матеріали.

Аналіз джерел та літератури дає змогу відтворити таку картину роботи з'їзду. Вранці 21 січня 1919 р. делегати і частина гостей зібралися біля греко-католицької церкви на богослужіння, під час якого було посвячено синьо-жовтий прапор – символ з'їзду. У Хустському з'їзді брали участь 420 делегатів.

Роботу з'їзду відкрив голова Хустської Народної Ради М. Бращайко. Охарактеризувавши обстановку, в якій зібрався з'їзд, та його представництво, він наголосив, що головним завданням зібрання є вирішення питання про державну належність Закарпаття. М. Бращайко наголосив, що «протягом століть багато русинів загинуло під угорським гнітом, а тепер настав той час, коли треба вирішити його майбутнє» [39, с. 118].

Одним із перших на зборах виступив міністр у справах Руської Країни при угорському уряді О. Сабов, який всіляко вихваляв новий уряд Угорщини і закон про надання широких прав русинам Закарпаття. Однак з'їзд одностайно ухвалив резолюцію з семи пунктів, перший з яких звучить так: «Всенародний Конгрес Угорських Русинів з дня 21-го січня 1919 р. ухвалює з'єднати комітати: Мармарош, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна з Соборною Україною, просячи, щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окремішнє положення угорських русинів-українців» [6, с. 128–129].

Протокол був переданий керівництву ЗУНР членами закарпатської делегації у складі Є. Пузи, І. Климпуши і С. Ключурака. Під час зустрічі з Є. Петрушевичем С. Ключурак зазначив, що він щасливий передати від імені угорських українців їхню тверду волю приєднати до Соборної України землю, на якій вони споконвіку живуть, як невід'ємну частину України [6, с. 128–129].

На Хустському з'їзді була обрана Центральна Руська Народна Рада, яку очолив М. Брацкайко. Він був уповноважений очолити делегацію до Києва, щоб передати постанови з'їзду. Але, як зазначає в своєму листі Президент ЗУНР Є. Петрушевич: «По відбутих спільних нарадах справу Угорської України всесторонньо обговорено ... тому відпала потреба виїзду делегації до Києва тим більше, що в тих нарадах присутні були і представники Великої України» [2, с. 496]. Таким чином питання про включення Закарпаття до складу України було вирішено позитивно. Хоча ще наприкінці грудня 1918 р., будучи проїздом у Будапешті, Є. Петрушевич у розмові з тодішнім прем'єр-міністром Угорщини М. Каройі відносно Закарпаття погодився зайняти нейтральну позицію і передати вирішення закарпатського питання Паризькій мирній конференції (яка мала невдовзі розпочати свою роботу) в обмін, так би мовити, на визнання угорським урядом принципу самовизначення народів [8, с. 128].

Так чи інакше, 22 січня в Універсалі Директорії Української Народної Республіки про об'єднання українських земель говорилося: «Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України...». Директорія УНР і надалі робила послідовні політико-правові кроки для включення Закарпаття до складу української держави, закріплюючи їх у наступних законодавчих актах: Резолюції, Декларації і Універсалі Трудового Конгресу України від 28 січня 1919 р. У всіх цих документах Угорська Русь називається складовою Соборної Української Держави. Представник від Закарпаття, згідно з Універсалом Трудового Конгресу, мав входити до складу Директорії – найвищого органу УНР [15, с. 62–63]. Проте доля Закарпаття фактично і далі залишалася невирішеною.

5 лютого 1919 р. уряд Т. Масарика представив справу Підкарпатської Русі Високій Раді Паризької мирної конференції (була відкрита 18 січня 1919 р.) на чолі з президентом США В.Вільсоном, прем'єр-міністром Великобританії Д. Ллойд-Джорджем та прем'єр міністром Франції Ж. Клемансо. «Велика

трійка», яка вирішувала основні проблеми післявоєнного облаштування світу, заслухавши виступ представника чехословацької делегації, представників інших нових держав, що зводилися в основному до територіальних проблем і, власне, проблем кордонів, вирішила створити окремі комісії для окремих країн. Чехословацьку комісію очолив представник Франції Ж. Камбон.

Е. Бенеш, представляючи позицію чехословацької делегації, твердив у своїй промові, що карпаторусини не хочуть угорської влади і пропонують створити тісну федерацію з ЧСР, додаючи, що йдеться про понад 450 тис. людей, яких не можна залишити на ласку угорцям [18, с. 223]. Меморандум (Memoire №6) щодо угорських русинів, підготовлений чехословацькою стороною (прем'єр-міністром ЧСР М. Крамаржем і міністром закордонних справ Е. Бенешем) і поданий на розгляд чехословацької комісії, містив пропозиції прилучити землю угорських русинів до Чехословаччини на засадах автономії. У меморандумі зазначалося, що Підкарпатська Русь ніколи не належала до чехословацького регіону, проте неможливо приєднати її до Росії або України. Основний аргумент – політична невизначеність цих країн. Вказувалося також на відсутність інших можливостей вирішення цієї проблеми. Меморандум закінчувався заявою, що територію, про яку йде мова, потрібно прилучити до Чехословаччини, тому що «залишити карпаторусинів під угорською домінацією... суперечило б усім принципам справедливості і демократії, за що ведено теперішню війну» [34, с. 37]. Остаточним аргументом був геополітичний: ідею звуження кордонів Росії і Німеччини підтримали представники США, Великобританії, Франції та Італії.

На середину березня 1919 р. в Угорщині загострилася політична криза. Верховна рада Антанти ухвалила рішення про термінову окупацію Закарпаття. Уряд М. Каройї подав у відставку і 21 березня, до влади в Угорщині мирним шляхом прийшли комуністи. У складі Угорської Радянської республіки Закарпаття одержало територіальну крайову автономію: створювалася нова адміністративна одиниця – Руська Країна. До її складу увійшли райони Мармароського, Угочанського, Березького, Ужанського, Земплинського та Шариського комітатів (останні два були зайняті чеськими військами). Столицею

Закарпаття проголошувалося м. Мукачеве, де розміщувався Русинський Народний комісаріат. Проект Конституції «Руської Країни», опублікований 12 квітня в газеті «Руська правда», виходив з того, що Руська Країна є «самостійний крайнський союз», який на федеративній основі входить до Радянської Угорської Республіки» [2, с. 166–168]. 10 квітня 1919 р. розпорядженням Русинського Народного комісаріату на Закарпатті були створені територіальні округи «з українським населенням» – Березький (м. Мукачеве), Мармароський (м. Хуст) та Ужанський (м. Середнє). Було вжито заходів щодо розв'язання мовного питання. У державних установах і школах Закарпаття запроваджено русинську мову, а у районах, де переважало угорське або румунське населення, навчання мало вестися їхньою рідною мовою [18, с. 225].

Слід зазначити, що за структурою і функціонуванням політична влада на Закарпатті у березні-квітні 1919 р. була близькою до встановленої більшовиками у Росії. В соціальному плані абсолютну більшість у Радах становили «пролетарські» представники. Характерним було те, що в числі обраних до місцевих Рад було чимало колишніх делегатів Хустського з'їзду.

В умовах, коли чеські війська окупували Закарпаття, ЗУНР і Директорія УНР не втрималися на міжнародній арені, а в Росії панував більшовицький режим, Народні Ради Закарпаття, які шукали до того федерації з різними країнами, а саме: Пряшівська – з Чехословаччиною, Ужгородська – з Угорщиною, Хустська – з Україною, вирішили об'єднатися в надії отримати в межах Чехословаччини автономістські права для Закарпаття. 7 травня 1919 р. в м. Ужгороді була утворена Центральна Руська Народна Рада (ЦНР), яку очолив А. Бескид, а заступниками були обрані А. Волошин та Ю. Бращайко [18, с. 226–227].

Зазначимо, що частина депутатів ЦНР очікувала, що приєднання до ЧСР – це лише тимчасовий вимушений крок. Так, виступаючи на засіданні Ради 8 травня 1919 р., М. Бращайко підкреслив, що 420 делегатів у м. Хусті вирішили приєднати Закарпаття до України. Але цю злуку не можна було здійснити через несприятливі політичні, воєнні події [43, с. 37]. Інший промовець, Ю. Бращайко, висловив сподівання, що «територія Угорщини, заселена русинами – українцями,

буде прилучена до Чехословаччини тимчасово, поки на міжнародному форумі не буде остаточно вирішена судьба України» [43, с. 37].

Основні вимоги, які поставила ЦРНР у «Протоколі» урядові Чехословаччини, зводилися до того, що русини мають становити незалежну Угорсько-руську державу (в майбутньому Підкарпатська Русь). Кордон Угорсько-руської держави має бути встановлений так, як його визначать офіційні представники Угорсько-руської держави та представники Чехословацької Республіки. Державною мовою Угорсько-руської держави має бути руська мова. Угорсько-руська держава повинна мати самостійність в усіх питаннях управління та у внутрішніх справах, пропорційне представництво в законодавчій Раді чи Радах Чехословацької Республіки, а представники руського народу – мати право в службових стосунках вживати руську мову. Крім цього, церквам має бути забезпечена повна свобода [13, с. 92–94].

Якою була реакція уряду Т. Масарика на поставлені ЦРНР вимоги – невідомо. Існуючі матеріали свідчать, що президент вважав членів делегації приватними гостями, а не офіційними представниками «карпато-українського населення». Президент Т. Масарик також заявив делегації, що конституційно вирішувати становище Закарпаття в складі ЧСР не входить в його компетенцію [45, с. 211].

Умови приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини, що були викладені у підписаному 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменському мирному договорі, значно відрізнялися від вимог Центральної Руської Народної Ради. Мирний договір зобов'язував Чехословаччину уконституювати «територію русинів на південь від Карпат» як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави із найвищим ступенем самоуправління, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави. Крім цього, згідно з Договором мав бути створений Сойм Підкарпатської Русі, до компетенції якого буде належати вся законодавча влада у мовних, шкільних і релігійних питаннях, у справах місцевої адміністрації та інших. Губернатор Підкарпатської Русі повинен був призначатися президентом Чехословацької Республіки і мав бути відповідальним

перед Соймом Підкарпатської Русі. Також Чехословаччина зобов'язувалася підбирати урядників до адміністрації Підкарпатській Русі, по можливості, з місцевого населення [11, с. 21–22]. Отже, Мирним договором встановлювалися гарантії автономних прав Підкарпатської Русі та створювалася основа для державно-правових відносин між Підкарпатською Руссю і Чехословацькою республікою [23, с. 95].

Після підписання Сен-Жерменського мирного договору в колах русинських політиків та інтелігенції виявлялося певне розчарування, що викликалося перш за все звуженням кола питань, які були віднесені до відання автономії. Адже згідно з вимогами Центральної Руської Народної Ради до компетенції федерального уряду мали належати лише питання закордонних, військових справ та фінанси, усі інші – до компетенції Сойму Підкарпатської Русі. Згідно з Мирним договором Сойму були залишені лише освітні та релігійні питання. Крім того, залишилося невирішеним питання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною.

18 листопада 1919 р. на всій території Підкарпатської Русі була встановлена військова диктатура, яку очолив генерал Еннок. Проте Чехословацький уряд намагався продемонструвати міжнародній спільноті, що права Підкарпатської Русі та її автономний статус, визначені Паризькою мирною конференцією, повністю дотримані. Тому 7 листопада 1919 р. Радою Міністрів Чехословацької республіки був затверджений, а 18 листопада того ж року проголошений Генеральний статут про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі (саме в цьому документі Закарпаття дістало офіційну назву «Підкарпатська Русь»). Згідно зі Статутом Чехословаччина приступала до виконання своїх зобов'язань щодо забезпечення автономних прав Підкарпатської Русі. Виходячи з цих зобов'язань, до того часу, поки не буде скликаний Сойм, урядом Чехословаччини призначався адміністратор краю (ним став чех Я. Брейха) та створювалася, як дорадчий орган автономна рада з назвою «Руська Автономна Директорія» [7, с. 36]. Головою Директорії був призначений Г. Жаткович, а членами – А. Волошин, Ю. Бращайко, Е. Торонський, Ю. Гаджега.

«Генеральний статут» був кроком назад на шляху здобуття автономних прав

порівняно з Сен-Жерменським договором. Фактична влада перебувала в руках командувача окупаційної армії генерала Еннок та головного адміністратора краю Брейхи. Директорія в складі п'яти руських діячів мала тільки дорадчі функції. Та й вони не були визначені.

Коли стало ясно, що чехословацька влада не виконає територіальних та політичних умов щодо Підкарпатської Русі, передбачених у Мирному договорі, Г. Жаткович 16 березня 1921 р. подав у відставку і повернувся до США. Проголошена чеським урядом автономія краю виявилася, по суті, декларацією.

Показовим фактом є те, що «Генеральний статут» було видано чеською, російською і угорською мовами, однак не русинською. Коли населення Закарпаття запротестувало проти цього, чеський уряд передав справу Чеській Академії наук у Празі, яка однозначно визнала, що на Закарпатті живе частина українського народу, проте чеські політики такого рішення не прийняли [44, с. 58–59].

Таким чином, з розпадом Австро-Угорської імперії Центральну Європу чекав новий поділ і переділ. Перед словаками, русинами, румунами, як і перед іншими народами, що прагнули визволитися з-під влади Будапешта і Відня, постала можливість надії сформувати свою державність і позбутися назавжди тавра «неісторичності» і «недержавності». Виникнення молодих держав – Румунії, Угорщини, Чехословаччини, було об'єктивним і прогресивним процесом, який, однак, обмежував суверенність підкарпатських русинів.

Відповідь на питання, чому закарпатські русини тому щодо власного політичного майбутнього відразу переводили в площину приєднання (щоправда, з «окремим статусом») до інших державних утворень (чи то України, Угорщини, чи Чехословаччини), очевидно, пов'язана з периферійним характером розвитку Закарпаття, відсутністю тут національно «зрілої» впливової інтелігенції, яка могла б стати інтелектуальним та організаційним ядром майбутньої держави. Знадобився час, аби русинська інтелігенція збагнула, що ані Угорщина, ані Чехословаччина ніколи не нададуть Закарпаттю можливостей для національного відродження, скільки б вони цього не декларували, і що національний розвиток

можливий лише в кордонах Української держави.

Отже, в роки Першої світової війни позиція різнонаціонального населення Закарпаття щодо самовизначення була неоднозначною. Проукраїнський варіант масово підтримувало русинське населення східного Закарпаття і численні народні ради, які виникли в листопаді – грудні 1918 р. на території від Попраду до Ясіня. Симпатії інших етнічних груп значною мірою визначалися різновекторними історичними і геополітичними факторами. Серед них – характер розселення: компактно поселені національні групи (румуні, словаки), які зазнавали значного впливу материнських країн, виступали за приєднання до них (Румунії, Словаччини), дисперсно розселені (євреї) – підтримували ідею автономії Закарпаття в складі Угорщини.

РОЗДІЛ 4

Формування громадянської компетентності в учнів під час вивчення теми «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX ст.»

Уроки історії в сучасних умовах мають свої характеристики, враховуючи розвиток технологій, доступ до інформації та сучасні підходи до навчання.

Доцільно встановити основні характеристики уроків історії в умовах сучасності. Вчителі історії активно використовують сучасні технології на уроках. Це можуть бути комп'ютери, проектори, інтерактивні дошки, аудіо- та відеоматеріали, веб-ресурси, електронні підручники тощо. Це допоможе зробити уроки більш цікавими, видимими та доступними для учнів в школі.

Уроки історії в сучасних умовах залишають акцент на активній формі роботи учнів. Замість пасивного слухання лекцій, учні залучаються до дискусій, групових проєктів, рольових ігор, аналізу історичних джерел та документів. Це сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності до спільної роботи [48, с. 132].

Уроки історії в сучасних умовах більшого поєднуються з іншими предметами. Наприклад, історія може бути об'єднана з літературою, мистецтвом, соціологією, політичними науками тощо. Це потім учням уявити історичні події в контексті іншої сфери і розуміти взаємозв'язки між ними.

Вчителі історії виконують нові методи навчання, такі як проблемне навчання, проєктне навчання та інше. Ці методи є ефективними в умовах сучасності.

Варто встановити, що умови сучасності можуть впливати на проведення уроків історії, привносячи нові виклики та можливості. Це підвищує рівень навчання в сучасних школах

Відповідно до цього, варто зазначити, що особливості проведення уроків історії в сучасних умовах включають наступні аспекти, які має використовувати кожен вчитель, аби учні здобували якісні знання та вміли висловлювати.

Сучасні технології, такі як комп'ютери, проектори, інтерактивні дошки та Інтернет, відкривають безліч можливостей для уроків історії під час їх проведення в школах. Вони не можуть візуалізувати історичні події, досліджувати архівні документи, робити віртуальні екскурсії тощо [47, с. 34].

Сучасні підходи до навчання акцентують на активному залученні учнів до процесу навчання. Уроки історії можуть включати рольові ігри, дебати, проекти, дослідницькі завдання та спільну роботу в групах.

Вчитель історії може використовувати сучасні події та проблеми, щоб показати студентам зв'язок історичних подій з сучасністю. Це допоможе зрозуміти, як минулі проблеми на сьогоднішній день і навпаки.

Залучення інших дисциплін, таких як мистецтво, література, географія або соціологія, разом з учнями отримують більше повне виявлення про історичні події та краще запам'ятовують важливі дати.

В сучасному світі особливо є розвиток критичного мислення учнів на уроках. Відповідно до цього, саме уроки з історії можуть сприяти розвитку аналітичних навичок, оцінці джерел інформації, розумінню різних поглядів та інтерпретацій в загальному розумінні.

Урок на тему «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку ХХ ст.» є надзвичайно важливим для розуміння історичного контексту та подій, які відбувалися в регіонах Закарпаття на початку ХХ століття.

Цей урок дає можливість учням ознайомитися зі складною історією регіону, де впливи різних політичних та соціальних сил перепліталися під час Великої війни, національної революції 1918–1923 рр. на західноукраїнських землях [40, С. 53–54].

Проведення уроку на таку тему може мати наступні основи.

Історичний контекст. Урок висвітлює історичний контекст епохи початку ХХ ст., зокрема Великої війни, що відбулася в 1914–1918 рр. та подій національної революції 1918–1923 рр. на західноукраїнських землях, що спричинило значні зміни в політичній та соціальній сферах.

Розуміння впливу військових конфліктів. Учні розглядають військові події, які відбулися на Закарпатті під час Великої війни, включаючи приєднання регіону до Угорщини та Чехословаччини.

Політичні зміни. Учні ознайомлюються з трансформацією регіону, пов'язаною з революційними подіями, включаючи утворення Карпатської України, боротьбу за владу та утворення Чехословацької Республіки.

Проаналізовано, що проведення уроків на тему «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку ХХ ст.» можна включати різноманітні методи, що після учням краще зрозуміти та запам'ятати навчальний матеріал [42, с. 18–19].

Варто встановити декілька основних методів, які можна використати аби досягти даної мети:

Лекція: Розпочати урок короткою лекцією, під час якої викладіть основні факти та події, що стосуються Закарпаття під час військово-революційних потрясінь. Використовуйте повтор, картинки або мапи, щоб допомогти учням візуалізувати події та місця.

Групова робота: Розділіть учнів на невеликі групи та надайте кожній групі завдання дослідити конкретний аспект військово-революційних подій на Закарпатті. Наприклад, одна група може вивчити вплив Великої Війни на регіон, інша – наслідки революції, третя – формування нової держави. Потім запропонуйте кожній групі представити свої висновки перед класом.

Дослідницькі проекти: Запропонуйте учням провести додаткові дослідження про конкретні події або відомих особистостей, пов'язаних із Закарпаттям у цей період. Кожен учень може звернути свою тему, підготувати презентацію або написати звіт, а потім поділитися всіма відкриттями з класом.

Рольова гра: Варто організувати рольову гру, де учні можуть втілити ролі різних історичних персонажів, таких як політики, військові діячі та інше [51, с. 57–60].

Доцільно описати можливий хід проведення уроків на тему «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку ХХ ст.».

Вступ (5 хвилин): привітайте учнів і поясніть тему уроку; запитайте учнів, чи вони знають щось про військово-революційні події, які відбулися на Закарпатті на початку XX ст.

Лекція та обговорення (15–20 хвилин): розкрийте у формі короткої лекції про історичний контекст та важливі події в регіоні Закарпаття на початку XX ст.; розгляньте вплив Великої війни на Закарпаття, зосередившись на окупації регіону Угорщиною та приєднанням її до складу Чехословаччини; обговоріть наслідки революційних подій для Закарпаття.

Групова робота (15–20 хвилин): розділіть учнів на невеликі групи та надайте кожній групі завдання дослідити конкретний аспект військово-революційних подій на Закарпатті, наприклад, вплив на економіку, культуру, політику тощо; попросіть учасників групи підготувати коротку презентацію або постер, що відображає їх висновки та важливі факти.

Презентація групових проектів (10–15 хвилин): дозвольте кожній групі представити свою презентацію або плакат перед класом; підтримуйте обговорення і запитуйте учнів, які висновки вони зробили, які факти їх здивували.

Висновок уроку. Отже, необхідно узагальнити, що визначені методи проведення уроків на тему «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX ст.» мають важливе значення для ефективного навчання учнів про історичні події та їх вплив на регіон [40, с. 63–67].

Домашнє завдання.

Приступаючи до розробки уроки на тему «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX ст.», слід виокремити такі етапи.

Визначення мети уроку – визначте, які знання, навички та розуміння школярі повинні отримати після закінчення уроку.

Вибір теми. Оберіть тему, яка пов'язана з історією і підходить для школярів. Важливо, щоб тема була цікавою та актуальною, щоб зацікавити учнів і сприяти їхньому розумінню історичних подій.

Підготовка матеріалів: Підготуйте достатньо матеріалів для проведення уроку, таких як підручники, додаткові джерела, відео чи аудіозаписи, ремонт

тощо. Перегляньте, що у вас є достатньо матеріалів для того, щоб студенти мали можливість досліджувати історичні факти та події.

Визначення стратегій навчання. Розгляньте різні стратегії навчання, які студентам краще засвоїти матеріал. Це можуть бути такі методи, як лекції, дискусії, групова робота, рольові ігри, використання технологій тощо. Оберіть ті стратегії, які найкраще підходять для вашої теми та типу уроку.

Розробка плану уроку. Створіть детальний план уроку, включаючи послідовність активностей, обрані стратегії навчання, час, бачення оцінювання тощо.

Тема уроку: Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX ст.

Ціль уроку: Ознайомити учнів з історичним контекстом і подіями, що відбувалися в Закарпатті під час військово-революційних потрясінь XX на початку XX ст.

Завдання уроку: пояснити учням основні політичні, соціальні та економічні фактори, що вплинули на Закарпаття в цей період; Розглянути ключові події, такі як Перша світова війна, Міжнародний договір про приєднання Закарпаття до Чехословаччини, національно-визвольний рух тощо; вивчити роль видатних особистостей, які вплинули на розвиток регіону в цей період; дослідити життя і побут місцевого населення та його ставлення до змін, що відбулися; розібрати наслідки військово-революційних потрясінь для Закарпаття.

Структура уроку:

Вступна частина (5 хвилин). Вчитель починає урок, пояснюючи його тему та актуальність.

Теоретична частина (15 хвилин). Вчитель надає учням необхідну інформацію про історичний контекст і військово-революційні події початку XX ст., що вплинули на Закарпаття.

Аналіз ключових подій (20 хвилин). Учні аналізують основні події, що сталися на Закарпатті під час цього періоду, використовуючи джерела та додаткові матеріали.

Узагальнення та тестування відповідно до пройденої теми.

Висновок уроку. Домашнє завдання [40, с. 65–66].

Отже, в результаті вивчення теми «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX ст.» можна зробити кілька важливих висновків.

По-перше, період початку XX століття був дуже складним для Закарпаття через військові та революційні події, які відбулися в той час. Проведення уроку на цю тему дозволить учням краще розуміти історичний контекст та вплив цих подій на життя місцевого населення.

По-друге, розробка уроку на цю тему має можливість учням поглибити свої знання про Закарпаття на початку XX ст., вивчити причини та слідки військових конфліктів та революційних подій, а також ознайомитися зі специфікою життя місцевого населення в той період.

По-третє, урок на тему «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX ст.» сприятиме розвитку критичного мислення, аналітичних та дослідницьких навичок учнів. Вони могли б аналізувати історичні джерела, порівнювати різні точки зору та формулювати власні висновки.

Таким чином, розробка уроку на тему «Закарпаття в умовах військово-революційних потрясінь початку XX століття» є основним кроком у формуванні уявлення учнів про історію регіону та розвиток їхніх історичних компетенцій.

ВИСНОВКИ

У підсумку до даної роботи та встановлених завдань, варто визначити наступні висновки.

Визначено, що поняття «військово-революційні потрясіння» унікальний до періодів історичних подій, коли військові дії та революційні процеси взаємодіють та впливають одне на одного. Це може бути виявлено в різних контекстах і часових рамках. Військово-революційні потрясіння можуть мати різні форми та проявлятися на різних етапах революційного процесу. Одним із прикладів таких потрясінь може бути використання військової сили для досягнення політичних змін або захисту революційного руху. Такі потрясіння можуть включати в себе військові повстання, розбрат, збройні конфлікти між загальними політичними силами, а також переміщення влади з одного режиму на інші через військові операції. Вони можуть сприяти або призводити до змін у політичній, соціальній та економічній сферах. Різні види військово-революційних потрясінь включають у себе громадянську війну, війну за незалежність, революційні війни та інші форми збройного конфлікту, які мають революційні аспекти. З розумінням поняття військово-революційних потрясінь аналізувати та розуміти складність взаємодії між військовими та революційними процесами, а також їх вплив на суспільство, політику та історію.

Досліджено, що військово-революційні потрясіння є складними і масовими подіями, які можуть мати серйозні наслідки для суспільства. Основні причини таких потрясінь можуть бути різноманітними, але деякі загальні тенденції можна виділити. Одна з основних причин військово-революційних потрясінь – це незадоволеність населення політичною, економічною або соціальною ситуацією в країні. Коли громадяни вважають, що їхні права та потреби не враховуються, вони можуть реагувати насильством і збройною опорою. Політичний устрій, що обґрунтовується на диктатурі чи авторитаризмі, може також сприяти виникненню військово-революційних потрясінь, після чого громадяни прагнуть змінити несправедливий устрій. Іншою причиною можуть бути етнічні, релігійні або

культурні конфлікти. У країнах з різноманітністю національностей та релігій можуть існувати напруження та конфлікти, які можуть призвести до військово-революційних подій. Культурні або релігійні розбіжності можуть розділяти суспільство і створювати підґрунтя для конфліктів, що згодом можуть перерости у збройний протистояння. Слідки військово-революційних потрясінь можуть бути далекосяжними і впливати на різні аспекти суспільного життя.

Таким чином, з розпадом Австро-Угорської імперії Центральну Європу чекав новий поділ і переділ. Перед словаками, русинами, румунами, як і перед іншими народами, що прагнули визволитися з-під влади Будапешта і Відня, постала можливість надії сформувати свою державність і позбутися назавжди тавра «неісторичності» і «недержавності».

Відповідь на питання, чому закарпатські русини тому щодо власного політичного майбутнього відразу переводили в площину приєднання до інших державних утворень, очевидно, пов'язана з периферійним характером розвитку Закарпаття, відсутністю тут національно «зрілої» впливової інтелігенції, яка могла б стати інтелектуальним та організаційним ядром майбутньої держави. Знадобився час, аби русинська інтелігенція збагнула, що ані Угорщина, ані Чехословаччина ніколи не нададуть Закарпаттю можливостей для національного відродження, скільки б вони цього не декларували, і що національний розвиток можливий лише в кордонах Української держави.

Проблема самовизначення Закарпаття набула наприкінці 1918 р. міжнародного звучання. В цей період мало місце справжнє «змагання» за Закарпаття. Однак зовнішньополітична ситуація, якою скористався Т. Масарик, діставши підтримку закарпатських переселенців у США, а згодом перетягши на свій бік і Народні Ради самого Закарпаття, склалася на користь державно-правового впорядкування Закарпаття в складі ЧСР. Так, Закарпаття («Руська Країна» – встановлена мадярами в 1918 р., або Угорська Русь, як зазначено в Універсалі Директорії УНР, або «територія русинів на південь від Карпат» – як вживано офіційно в Сен-Жерменському договорі, і нарешті, «Підкарпатська Русь» – як записано в «Генеральному статуті») опинилося в складі

Чехословаччини як формально автономне утворення. Але до складу цього утворення була включена не вся територія Закарпаття. Згідно зі Сен-Жерменським договором, західна частина Закарпаття увійшла до складу Словаччини, що суперечило волі карпато-русинського населення, яке сподівалося зберегти цілісність карпаторуської території. Крім того, на основі рішень Сен-Жерменського і Тріанонського мирних договорів комітет Мармарош був розділений між Чехословаччиною і Румунією у співвідношенні 3/5 і 2/5 території. Кордоном розділення стала Тиса.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Опубліковані матеріали

1. 80 лет с начала Первой мировой (Великой) войны и Карпатский край (Сборник материалов). Ужгород, 1995. 246 с.
2. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Т. 1. (1917–1923). Ужгород, 1957. 556 с.

ІІ. Спогади, щоденники

3. Волошин Августин. Спомини. Ужгород, 1923. 96 с.
4. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. К. : Либідь, 1998. 408 с.
5. Дорошенко Д. Угорська Україна. Ужгород, 1992. 59 с.
6. Клочурак С. До волі: Спомини. Нью-Йорк : Накладом Карпатського Союзу, 1978. 188 с.
7. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. Нью-Йорк : Накладом Карпатського Союзу, 1984. 187 с.
8. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, 1981. Книга друга. 384 с.

ІІІ. Монографії і статті

9. Болдижар М. Краю мій рідний. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ інформації, 1998. 228 с.
10. Болдижар М. Державність на Закарпатті: Правда історії та вигадка фальсифікаторів. Ужгород, 2004. 250 с.
11. Болдижар М., Панов А. Державність Закарпаття в політико-правовій діяльності Т. Масарика. Ужгород : ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2005. 104 с.
12. Бочковський О. Боротьба народів за національне визволення (нацологічні нариси). Подєбради, 1932. 256 с.

13. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Кн. 1 (1918–1938). Братислава – Пряшів, 1979. 410 с.
14. Вегеш М. Західно-Українська Народна Республіка. *Срібна земля*. 1995. 4 листопада.
15. Вегеш М., Задорожний В. Карпатська Україна у світлі нових документів. *Сучасність*. 1993. № 4. С. 62–67.
16. Віднянський С. Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни. URL: <http://histans.com/JournALL/pro/16/1/20.pdf>.
17. Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під. ред. М.М. Вегеша. Ужгород, 2002. 712 с.
18. Закарпаття в етнополітичному вимірі. К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.
19. Ілько В. Закарпатське село на початку XX ст. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1973. 183 с.
20. о. Ириней Мих. Кондратович. Історія Подкарпатскої Руси. Ужгород, 1930. 127 с.
21. Кальченко Л.В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19(2). С. 160–170. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/vlup_2012_19\(2\)_22.pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/vlup_2012_19(2)_22.pdf)
22. Качій Ю. Зв'язки населення Закарпаття з російськими військами в роки першої світової війни. *Архіви України*. 1965. № 6. С. 41–47.
23. Ладжун Ю. Національна політика Чехословаччини в Підкарпатській Русі 1919–1923 років. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2014. Вип. 1 (32). С. 89–97.
24. Мазурок О., Орто В. Етнічна структура населення Закарпаття наприкінці XIX – на початку XX ст. *Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Ужгород, 1991. С. 64–68.

- 25.Макара М. Перша світова війна і підкарпаторусинське питання (історико-територіальний аспект). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2011. Вип. 27. С. 75–79.
- 26.Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у ХХ ст. Ужгород, 1992. 55 с.
- 27.Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938. 72 с.
- 28.Пагирия В. Відлуння Карпат : сторінки історії. Ужгород : Срібна Земля, 1994. 107 с.
- 29.Панов А. Американські русини, Томаш Масарик та уряд Сполучених Штатів Америки як ключові гравці дипломатично-правового процесу у визначенні статусу Закарпаття після Першої світової війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2011. Вип. 27. С. 153–157.
- 30.Пап С. Історія Закарпаття. У 4-х т. Т. 3. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. 644 с.
- 31.Пекар Атанасій В., ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 1. Єрархічне оформлення. Вид. друге. Рим – Львів, 1997. 492 с.
- 32.Піпаш В. Республіка з нашої долі. *Закарпатська правда*. 1992. 29 квітня.
- 33.Поп І. Номо Totalitaricus? Історія Закарпаття: критичні роздуми. *Карпатський край*. 1996. № 5–7. С. 4–23.
- 34.Поп І., Галас В., Керецман Н., Палінчак М. «Політичні діти». *Карпатський край*. 1994. № 7–12. С. 35–44.
- 35.Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Львів, 1995. 357 с.
- 36.Сенько І. «... Та ж віра, ті ж звичаї!» (Максим Богданович про Закарпаття). *Карпатський світ*. 2006. № 1. С. 58–65.
- 37.Скоблик В. Два підходи до української проблеми у контексті міжцивілізаційних взаємин. *Науковий вісник УжДУ. Серія «Історія»*. 1998. Вип. 2. С. 27–35.
- 38.Співак Б., Троян М. 40 незабутніх днів: З історії боротьби за владу Рад на Закарпатті в 1919 р. Ужгород, 1967. 119 с.

- 39.Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів : За вільну Україну, 1994. 288 с.
- 40.Тиводар М. Етнічні процеси на Закарпатті ХІХ – початку ХХІ ст. *Історичні студії. Збірник наукових праць з проблем давньої і середньовічної історії та етнології*. Ужгород, 2008. Вип. 2. С. 52–69.
- 41.Федака П. Роль і значення товариства «Просвіта» в національно-культурному відродженні закарпатських українців. *Науковий збірник в Ужгороді. Річник (ХV)*. Ужгород, 1996. С. 38–45.
- 42.Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30-ті роки ХХ століття. Мукачево : Карпатська вежа, 2005. 216 с.
- 43.Химинець Ю. Закарпаття – земля Української Держави. Нотатки з історії Закарпаття. Ужгород, 1991. 144 с.
- 44.Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород : Гражда, 1998. 399 с.
- 45.Шандор В. Закарпаття, історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920. Нью-Йорк, 1992. 292 с.

IV. Підручники, посібники

- 46.История дипломатии. Изд. 2-е, перераб. и доп. В 5 т. Т. 3. М. : Издательство политической литературы, 1965. 831 с.
- 47.Міленін В. М. Інноваційна модель виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу : Посібник. Київ, 2013. 160 с.
- 48.Пометун О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
- 49.Нариси історії Закарпаття. В 3-х т. Т. І (з найдавніших часів до 1918 року). Ужгород, 1993. 436 с.
- 50.Нариси історії Закарпаття. В 3-х т. Т. ІІ (1918–1945). Ужгород, 1995. 663 с.
- 51.Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 110 с.

V. Дисертації, автореферати дисертацій

- 52.Марина В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку. Дис. На здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Ужгород, 1995. 196 с.
- 53.Ринажевський Б.М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 рр.). Дис. На здобуття наук. ступеня док. іст. наук. Ужгород, 2006. 512 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

м. Ясіня. Квітень 1919 р. Поштівка

Martin77

www.delcampe.net

Джерело: Ясіня – столиця закарпатської Гуцульщини на міжвоєнних листівках [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/ljlive/yasinya_stolytsya_zakarpatskoi_gutsulshchyny_na_mizhvoiennyh_lystivkah_14813.html

Додаток Б

Залізнична станція м. Ясіня ззовні нагадувала палац. Поштівка. 1907 р.

Джерело: <http://prozak.info/Istoriya/Zaliznici-Zakarpattya-na-pochatku-HH-stolittya-FOTO>

Додаток В

Степан Клочурак – президент Гуцульської Республіки

Джерело: Мушинка М. Лицар Волі. – Ужгород : Гражда, 2011.

**Про справу об'єднання земель Закарпаття з українськими етнічними
землями. Матеріал з «Літопису Червоної Калини»**

До земель, що їх після розпаду Австрії не вдалося відзискати для української держави відзискати для української держави через брак своєї армії, належала Закарпатська Україна.

На Національні Збори, що відбулися, як вже сказано, 19.10.1918 року у Львові, прислали закарпатські українці розпучливе письмо, і просили, щоб їх прилучити до української держави. По розвалі Австрії, робили закарпатські українці великі старання, щоб об'єднатися з українською державою, та брак своєї армії довів до того, що Закарпатська Україна опинилася в чужій державі. Коли під кінець 1918 року заносилося на окупацію Угорщини військами коаліції, скористали з цього чехи, і як союзники антанти зайняли Закарпатську Україну, не думаючи вже залишити її колинебудь.

Також мадяри не хотіли зректися українських земель. В грудні 1919 року видав угорський уряд закон про автономію для українців. З комітатів Марамарош, Угоча, Берег і Уг утворено автономну країну під назвою «Руська Країна». Мала це бути губернія з осідком губернатора в Мукачеві. Іменовано вже навіть міністра для українських справ і віцеміністра для освіти. Однак заповідженої автономії не введено в життя. Та закарпатські українці не покидали думки про об'єднання з українською державою.

Джерело: Літопис Червоної Калини. 1929 № 7. С. 3

Закарпатська родина Марамороського округу. 1920 р.

Родина Клочураків перед своєю хатою. Зліва: тітка Олена Салинич (сестра мами), сестра Олена, тітка Дося (сестра мами), мати – Марія Верб'ящук, дружина брата Василя (старшого) Параска Чуфищук, сестра Василина, дочка тітки Досі – Анна Івасюк. Внизу сидять: сестра Анна, брати Василь та Андрій (молодший). Фото Ф. Заплетала, 1920 р.

Джерело: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons>

Додаток Е

**Президент Гуцульської республіки 1918–1919 рр. Степан Ключурак і
Президент Карпатської України Августин Волошин 1939 р.
м. Хуст. 1939 р.**

Джерело: особистий архів Т. Романюк

Українці Марамороського комітату повертаються з церкви.

Поштівка. 1920 р.

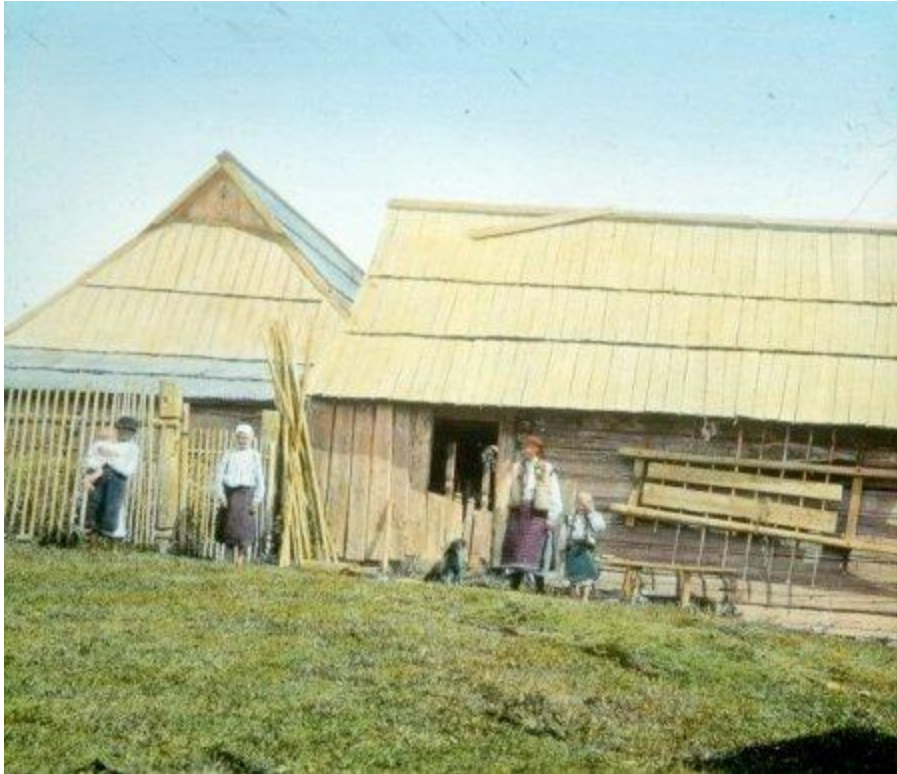

Джерело: <http://www.rakhivnews.in.ua/novini/rakhivschina/2858-guculi-v-nedlyu-u-yasnya.html>

Жителі Закарпаття на початку XX ст.

Джерело: http://ipress.ua/ljlive/zakarpattya_yakogo_vy_shche_ne_bachyly

На полонині на горі Близниця – дві гірські вершини масиву Свидовець в межах Рахівського району. 1919–1922 рр. Фото: Jiří Král

Джерело: Мушинка М. Лицар Волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака. Ужгород: Гражда, 2011. 448 с.